

Ezt szerzették Pestnek városában ... ezer öt száz és nyolc esztendőben

Jelige: PALOTA

2012

Tartalom

BEVEZETÉS	2
A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE.....	3
TUDOMÁNYTÖRTÉNETI ÁTTEKINTŐ.....	4
VÁSÁRHELYI ANDRÁSRÓL.....	6
ÁTIRATOK.....	8
SAJÁT OLVASATOK	8
SZÖVEGVIZSGÁLAT	12
MŰFAJ	12
ÍRÁSKÉP.....	14
Általános különbségek	14
Magyar kancelláriai írás	15
Mellékjel nélküli írás	15
Mellékjeles írás.....	15
A KÓDEXEKET ÍRÓ KEZEK JELLEGZETESSÉGEI	16
NYELVEZET ÉRTELMEZÉSE; KULTÚRTÖRTÉNETI VONATKOZÁSOK.....	17
SZERKEZETI LEHETŐSÉGEK	29
ÖSSZEGZÉS	31
MELLÉKLET	33
VIZSGÁLT SZÖVEGEK EREDETIFE	33
KÓDEXET ÍRÓ KEZEK HANGJELÖLÉSEI	41
A SZÖVEGBEN FELTETT SZAVAK EREDEZTETÉSE	43
IRODALOM	59

Bevezetés

A tanulmányban a XVI. század elején élt ferences szerzetes, Vásárhelyi András (?–1533) *Angyeloknak nagyságus asszonya* kezdetű énekét vizsgálom a műfaji sajátosságok és írástípus meghatározása mellett nyelvtörténeti és művelődéstörténeti szempontból. A kiválóan megszerkesztett szöveg ugyanis arra enged következtetni, hogy valamely korábbi szöveg feldolgozása. A Peer-kódexben szereplő ének szerzésének jogát nem kívánom eltulajdonítani Vásárhelyi Andrástól, de új vizsgálati módszereket alkalmazva felmerült a kérdés, hogy az alkotás mennyiben önálló teljesítmény. Az elemzések során kiderült, hogy Vásárhelyi már létező szöveget dolgozott át, ez azonban nemcsak latin lehet, hanem a kelyhes huszita mozgalom hatására cseh nyelvű is. Írásomban a latin eredet helyett a huszita ág mellett érvelek. A későbbi változatok jelentős eltéréseket mutatnak. Ebből arra következtethetünk, hogy az eredeti szöveg átalakítható az aktuális eseményekhez alkalmazkodva, megőrizve az eredeti áhítatos hangvételét, valamint nyelvi és tartalmi jellegzetességeit.

A szövegeket összehasonlítva a szerkezetet és kulturális változásokat vizsgáltam. Strófánként bizonyos szavak etimológiáját és jelentésének fejlődését is megvizsgáltam a lejegyző kezek hangjelölési szokásainak elemzése mellett. A tanulmányban nagy szerepet kapnak a lejegyző által észlelt és kijavított, valamint a változatlanul hagyott hibák, tévesztések.

A dolgozat felépítése

A *Saját olvasatok* fejezetben a három legkorábbi szövegváltozatok átiratai olvashatók saját értelmezésemben, a két leghosszabb és egyben legelső szöveg különbségeit vastag betűvel emeltem ki.

A *Tudománytörténeti áttekintőben* a szövegváltozatok keletkezési körülményeit ismertetem, emellett összefoglalom az adott változat jellegzetességeit is, valamint a *cantilenához* kapcsolódó tanulmányokat mutatom be.

A *szerzőről* szóló egységben a Vásárhelyi András életéről gyűjtött adataimat közlöm. Ezek az adatok befolyásolják a szöveg értelmezését is, különös tekintettel kell lennünk arra, hogy a szöveg mely rendhez tartozhat.

A *Vizsgált szövegek* alatt a két leghosszabb szövegváltozat olvasható saját átiratomban, melyben a különbségeket vastagon szedett betűkkel emeltem ki. Utánuk olvasható a két mű között keletkezett változat a Pozsonyi kódexből, erről rövidsége miatt nem készítettem elemzést, lényegi adalékot a körülötte lévő prózai imádság adna.

A *Szövegvizsgálat* szakaszban a két legkorábbi változat különbségeit tárom fel, miközben próbálom ezek okát megfejtetni. Az elemzésben nagy szerepet kapnak a jelentéstani és etimológiai fejtegetések, a Peer-kódexbeli szövegtesten hagyott hibák magyarázata és kulturális jelenségek megmutatkozása. Ebben az egységben az írásrendszereket is bemutatom. A szerző személyének kérdésénél csak az általa létrehozott szöveg vet fel komolyabbnál komolyabb problémákat. Úgy vélem, hogy a szöveg elemzése közelebb visz ahhoz, hogy ki is lehet az eredeti szerzője ennek a szép éneknek. Az elemzés a műfaj, íráskép, nyelvezet, szerkezet egységei mentén halad.

Melléklet cím alatt található a vizsgált szövegek betűhű átiratai, a kódexeket másoló kezek hangjelölési szokásait bemutató táblázatok, illetve a közelebbről vizsgált szavak etimológiai sorai.

Tudománytörténeti áttekintő

A *cantilena* először a Peer-kódexben fordul elő, és ez a leghosszabb ránk maradt. Tizenhét versszakos, és kolofont is tartalmaz, amiből kiderül, hogy Pesten a Szent Péter utcában szerezték 1508-ban. A kolofon a szokásokkal ellentétben nem az utolsó, hanem az utolsó előtti versszak. A szerző nevét rejtő az akrosztichon, amiben egy betű tévesnek tűnik (ANDREASDESASARHEL). A szöveg első olvasatát Zolnai Gyula készítette 1894-ben.

Ezt követően az 1520-ból, Somlóvásárhelyről¹, az ottani premontrei apácakolostorából származó Pozsonyi kódexben, egy prózai áldozóimádságba ágyazva szerepel a *cantilena* első hét sora. Kérdéses, hogy az idézés pontosan erre a hét sorra terjedt, vagy csak utalni akart az énekekre, aminek a folytatását valamilyen okokból nem írták le.

Majdnem teljes, tizenhat versszakos változatát tartalmazza a Nyulak szigetén 1529-ben megkezdett és 1531-ben Sövényházi Márta által is írt Thewrewk-kódex, ő a harmadik kézként másolta ezt az éneket. A Peer-kódex változatát azonban nem pontos másolatában adta vissza, hanem változtatott a szövegen, többnyire olyan szavak tűntek el, amelyekre új kifejezést talált: ezeket a régi szó jelentésével megegyező új szóval helyettesítette. Vannak azonban olyan esetek is, amikor nem a régi szó jelentéséhez kapcsolódó szavak kerültek be, hanem új szavak új jelentéssel; vagy éppenséggel az adott kérdéses szó maradt az eredeti, csak a környezete változott meg, ezáltal annak egy újabb jelentését erősítve. A Peer-kódexben más kódexekkel összehasonlítva inkább a régi jelentésében állnak ezek a szavak, így kérdéses, hogy huszonhárom év alatt a szavak jelentése meg tud-e változni, avagy lépnek-e új szavak helyükbe. Ezeket a szavakat részletesen szemléltetni fogom. A rend a török dúlások elől Nagyszombatra költözött át – eközben még tartott a másolás –, majd a pozsonyi klarissza kolostorba.

A Gyöngyösi-toldalék (1628–1629) kéziratos formában tartalmaz katolikus énekeket, a Petri András által 1630 és 1631 között összegyűjtött erdélyi énekeskönyvben pedig katolikus hagyományokat követve régi protestáns szövegek is megtalálhatók. A nyugati országrészről származó katolikus Hajnal Mátyás 1629-ben írt *Szíves könyvecskéje* is tartalmazza a *cantilenát*, ami az 1634-ben készült Kuun-kódexben is előfordul.

¹ 1270: Appachasomlya (Csánki III. 215); 1363: Wassarhel (uo.); 1367: Apachavasarhel, civitas Wasarushel (uo.); 1548: oppiduni Vasarhel (L 77. 26/4); 1678: Vásárhely város (L 12. 73/3. sz.); 1687: Székes Vásárhely (L 129. 4. 1687. nr. 42); 1734: Vásárhely mező város (L 81. 1734. júl. 28. 13-as boríték); 1775. aug. 9.: Nagy Vásárhely (L 69).

Cantus catholici, régi és új, deák és magyar ájtatos énekek és litániák című hivatalos katolikus énekeskönyv, amit Kisdi Benedek 1651-ben állított össze, egy régebbi hiányt pótol, az anyanyelvi katolikus énekhagyományra támaszkodva. Tartalmazza a kéziratok és nyomtatott gyűjtemények jelentős részét, kivéve az erdélyieket. Az ebben megjelenő énekeket három osztályba sorolhatjuk: a középkori szájhagyományoknak köszönhetően fennmaradt énekek; a protestáns énekek részben eredeti formában, mivel a protestáns énekek lehettek katolikus fordítások is; valamint a barokk kor új katolikus verseit.

Az erdélyi Mihál Farkas-kódex (1673–1699) kéziratos gyűjtemény főleg régebbi és korabeli kéziratokból építkezik.

A Cationale catholicum, régi és új, deák és magyar ájtatos egyházi énekek, dicséretetek, soltárok és litániák... 1676-ban jelent meg Csíksomlyón. Az erdélyi hagyományokon kívül alapul vette a *Canthus catholicit*, valamint néhány protestáns énekeskönyvet.

Az összes változás abból adódik, hogy megindult a szöveg újraolvasása, átgondolása, valamint más helyzetekben való felhasználása. A források mellett tekintettel kell lennünk a *cantilénáról* szóló tanulmányokra is, amelyek az eredete körül felmerült kérdésekre hivatottak választ adni.

Vásárhelyi Andrásról

A szerző szövegéhez való erősebb kapcsolatát, a névtelenség homályából való kilépést jelenti a tény, hogy a szerző megjeleníti szövegében a nevét. Ez a lépés a XVI. századhoz, nem pedig a XV. századhoz kötné inkább a szöveget. Vásárhelyi András vezetékeve a felvidéki *Vásárhely* (Lelkes 1998) településre utal, felvidéki eredetét erősíti az általa használt nyelvjárási változat. Az akrosztichonos szerkezetből ismeretes *Andreas de Sasarhel* névben megjelenő „de” szócska birtokmegjelölési forma, mintha nemesi származásra utalna. Ha a szerző maga nem is feltétlenül, a szöveg maga származhat az *-onk*, *-önk* toldalékok használata miatt észak, északkelet, keleti nyelvjárási területről (Benkő 1992). Így könnyen kapcsolatba kerülhet a huszitizmus egyik ágával, a kelyhesek (utraquisták) mozgalmával. Ez az irányzat mérsékeltebb volt a táboritánál, és nemzeti nyelven tartották az istentiszteletet. (1433-ban a bázeli zsinaton elismerték irányzatukat). Husz kivégzése után kitört a huszita háború, ami Magyarországot is érintette (első betöréseik 1421-ben voltak Trencsén környékén), 1465-ban pápai parancsra Mátyás király kiűzte a huszitákat a Felvidékről. Valószínűleg Vásárhelyi András ilyen helyzetből került ferences szerzetesként Pestre. Az ezt követő adatok eltérőek, két feltételezés lehetséges: az egyik lehetőség, hogy 1526-ban *Palotabozsok* település közelében a mohácsi csata után a törökök megölték; a másik, hogy *Várpalota* községbe került és a vas megyei *Bozsokon* halt meg. Az előbbi Horváth Cyrill téves elgondolása nyomán több helyen tekintik mérvadónak. Az utóbbi is kiigazításra szorul, hiszen Vásárhelyi András a *várpalotai ferences kolostorban* Móré László ostroma következtében 1533-ban vesztette életét két rendtársával, Biai Péterrel és Maczolai (Mocsolyai?) Andrással együtt. Vásárhelyi András misés pap volt, kora legkiválóbb szónokai között tartják számon. A *cantilena* a táladi kolostoron keresztül juthatott a vázsonyi pálosokhoz, akik Csepely Zsigmond, a pálosok támogatójának kérésére imádságoskönyvet készítettek, amit hat ismeretlen *pálos* rendhez tartozó személy másolt (Varga 1988).

Fontos hangsúlyoznom, hogy nem a Peer-kódex pálos eredetéről szólok, hanem a *cantilena* másolóiról, illetve a személyről, akinek a kódexet készítették. Miért ne jelenhetne meg egy amúgy is bizonytalan eredetű ének (még ha ferences rendinek tartják is a szöveget), ami szerkesztés(ek)en esett át? A szerző kiváló szerkesztői munkája révén válik a kora egyik legszebb énekévé. Mivel személyes használatra készült a kódex (egésze), belekerülhetett a huszita eredetű, jelentős változáson átesett ének.

A Feldivékről származó szöveg huszita volta miatt ekkor vált alkalmassá arra, hogy az alapjaiban keresztény szellemiségű és szép ének ferencesek és husziták közti ellentét ellenére átalakítva a szertartás, imádság részévé váljon. (Van rá példa, hogy a személyek eretnekek, a szövegek nem, sőt, sok eretnek mozgalom az igaz hit újbóli kifejezése; [Galamb 2009] elképzelhető, hogy Vásárhelyi vallási felfogása sem volt egységes). Vásárhelyi bizonyára használta a szöveg valamely részét valamely formában a szertartása során, híre útra kélt, és a szöveg iránt más rendek is érdeklődtek (vázsonyi pálosok, somlóvásárhelyi premontrei apácák). A szöveg, ami *cantilenává* lett a szertartások alatt, eredeti formájában régebbi. A „*szerzették*” szó, amit a kolofonban a *cantilena* megalkotására használ, jelentheti csak a másolást is. A *szerez* szónak ugyanis létezett akkoriban valahova ’*odajuttat, odakészít*’ jelentése is. Az akkoriban a kolofonokban gyakran használt *szerez* szó egymaga nem válaszolja meg a szöveg keletkezése körüli rejtélyeket.

A folytatásban bemutatom a vizsgált szövegeket, összehasonlító elemzés révén rámutatok bizonyos szavakra és jellegzetességekre, amik a régiségét és eredetét megmagyarázhatják. Az elemzés kiterjed a rendi jellegzetességeken kívül a műfaj, ritmus, szerkezet, íráskép figyelembevételével a jelentéstan, történeti dialektológia területeire is.

Átiratok

Saját olvasatok

A legrégebb és leghosszabb szövegeket igyekeztem úgy átírni, ahogy azokat ma olvasnánk. Egyszerre megőrizve néhány jellegzetességet, amelyek megkülönböztetik egymástól a két változatot. Ezekben a szövegekben már a saját javaslataimat is megjelentettem, perjellel elválasztva az eredetitől. A két szöveg közti különbségeket vastag betűtípussal szemléltetem, csak a kevésbé egyértelmű, valamint nyelvtani különbségeket vizsgálom a következőkben. Szavak cseréjének magyarázatára akkor térek ki, amikor az a szöveg jelentését megváltoztathatja.

1.: A Peer-kódex és Thewrewk-kódex szövegei saját olvasatomban

Angyaloknak nagyságos asszonya
Úr Jésusnak bódogságos Anyja
Mennyországnak szépséges ajtója
Paradicsomnak **vagy** széles kapuja

Neked **szólonk** szízeknek virága
Mendszenteknek **oly** nagy vigasága
Angyaloknak ő nagy tisztasága
Patriarcháknak ő nagy dicsősége

Dicsekedjél angyeli székedben
Serpahinnak szent **szeretetiben**
Kerubinnak nagy bölcsességében
Székeseknek bölcs ítéletiben

Reád néznek szenteknek szemei
És véneknek keserves **szűvei**
És árváknak nyomorolt íhai
Bűnösöknek óhajtó lelkei

Esedezzél mi nagy igazságunk
Hogy mi szűőnkért mi nagy bátorságunk
Szent fiadnak mi nagy tisztességünk
Halálunk(**nak**)ról mi nagy reménységünk

Áldott te légy Jésusnak dajkája
Szent **atyának/atyjának** drága kencs
tartója
Szent léleknek ő **meg nyugosztója**
Igazságnak **meg világosojtója**

Segéljed/**szégyeljed** meg te benned **bozo**
bízókat
Engesztelj meg az apostolokat
Fordejcs hozzánk az **mártíromokat**
Térejcs hozzánk az confessorokat

Dicsőséges szenteknek mondási
Szent Háromságnak nagy titkos/titekú
tanácsi
Apostoloknak **szent** prédikálási
Mártíromoknak **nagy** sok kín vallási

Angyaloknak nagyságos asszonya
Úr Jésusnak bódogságos **szent** anya
Mennyországnak szépségös ajtója
Paradicsomnak **nagy** szélös kapuja

Neked **szólok** szízeknek virága
Mindszenteknek **ő** nagy vigasága
Angyaloknak ő nagy tisztasága
Patriarkáknak **is** ő nagy várása

Dicsekedjél angyali székedben
Seraphinokkal szent **szeretetödben**
Kerubinoknak nagy bölcsességében
Székeseknek **nagy** bölcs ítéletiben

Reád néznek szenteknek szemei
Özvegyeknek keserves **színei**
És árváknak nyomorult éhai/éjei
Bínes népnek óhajtó lelkei

Esedezzél mi nagy igazságunk
Sok bínúnkrúl mi nagy bátorságunk
Szent fiadnak mi nagy tisztességünk
Halálunkról mi nagy reménységünk

Áldott te légy Jésusnak dajkája
Szent **atyáknak** drága kencs tartója
Szent léleknek ő **nagy nyugossága**
Igazságnak **meg vigasztalója**

Segéljed meg te benned bízókat
Engesztellyed meg az apostolokat
Fordojcs hozzánk **confessorokat**
Mert csak te vagy mi nagy
reménységünk

Dicsőséges szenteknek mondási
Szent Háromságnak nagy titkos tanácsi
Apostoloknak prédikálási
Mártíromoknak **ő** sok kín vallási

Emlékezzél angyeli **esésről**
Emlékezzél **Évának** vétkééről
Emlékezzél az víz özönről
Nyer kegyelmet az nagy úr Istentől

Sírodalmas nekünk mi életünk
És mi nekünk mi sok vétkezetünk
Rettenetes nekünk **vétkezetünk**
Ha te nem lész **nekünk** mi nagy
segedelmünk/**szégyedelmünk**

Árvaságnak kegyes táplálója
Özvegyeknek meg oltalmazója
Szegényeknek meg gazdagítója
Szám kivetéseknek meg boldogítója

Sírodalmas nekünk **születetünk**
Figyelmes sok **hivolkodásonk**
Rettenetes nekünk baj vívásunk
Ha te nem lesz nekünk kegyes **táplálónk**

Asszonyonk szépséges tüköre
Férfiaknak tisztos győzedelme
Halottaknak nagy hiedelme
Ördögöknek ő nagy **töredelme**

Rólad szólnak szenteknek mondási
Szent háromságnak titkos tanácsa
Apostolonak szent prédikálási
Mártíromoknak **diadalmassági**

Halottaknak meg szabadejtőja
Törököknek meg nyomorojtőja
Királyoknak jó tanács adója
Magyaroknak meg oltalmazója

Ezt szerzették Pestnek városában
Ugyan ottan Szent Péter uccájában
Született után el múlt időben
Ezer öt száz és nyolc esztendőben

Légyen hála az Szent Háromságnak
Azzonképpen az áldott Jésusnak

Emlékezzél angyali **esetről**
Emlékezzél **Ádám** nagy vétkééről
Emlékezzél az **nagy** víz özenről
Nyer kegyelmet az nagy úr Istentől

Síradalmas nekünk mi életünk
Iszamandó mi sok vétkezetünk
Rettenetes nekünk nagy essetünk
Ha te nem lész mi nagy segedelmünk

Árvaságnak kegyes táplálója
(Öz)/vegyeknek meg oltalmazója
Szegényeknek meg gazdagítója
Szám ki vetésnek meg boldogítója

Sírodalmas nekünk **születésünk**
Feledelmes mi sok **iszamatunk**
Rettenetes nekünk baj vívásunk
Ha te nem lesz mi nagy **táplálásunk**

Asszonyoknak szépséges tikere
Fírfiaknak tisztos gyízedelme
Halottaknak **ő** nagy hiedelme
Ördegöknek ő nagy **teredelme**

Rólad szólnak szenteknek mondási
Szent háromságnak **nagy** titkos tanácsa
Apostoloknak szent prédikálási
Mártíromoknak **nagy sok vér hullási**

Halottaknak meg szabadojtőja
Terekkeknek meg nyomorojtőja
Királyoknak jó tanács adója
Magyaroknak meg óalmazója

Légyen hála az szent háromságnak
Azonképpen az áldott Jésusnak

Légyen hála Szíz Máriának
Velem össze mend az bódogoknak

Amen

Légyen hála Szíz Máriának
Velem esszén mind az bódogoknak

Amen

Szövegvizsgálat

Műfaj

A Peer-kódexben olvasható változat elé utólag beillesztett *cantilena* műfaji megjelölés alapján feltűnően dallamos ének, vagy a műnek csak egy része meghatározott dallam alapján énekelhető. Azonban mindkét hosszú forrás ritmikailag instabil. A *cantilena* eredeti négy plusz hatos üteme alapján a *Salve mater misericordiae* dallamára énekelhető, így helyre került az ingadozó szótagszám, mert a kilenc, tíz és tizenegy szótagú sorok szabadon váltakoznak (Vadai).

A *Cantionale catholicum*ban ettől eltérő „ősforrás”-lehetőséget találunk: a Vásárhelyi-cantilenát a *népénekek* közé sorolja. A „*Jubilis aureus B. M. V.*” című száz darab négysoros és tíz szótagból álló versszakból felépülő középkori himnusz veszi mind szerkezeti, mind ritmikai alapul. Azonban a *Cantionale catholicum* szövegében is váltakoznak a tíz és tizenegy szótagból álló sorok. Ebben a gyűjteményben, amelyben összesen nyolcszázhusz ének szerepel, ebből közel egy tucat ének épül az *Angyaloknak nagyságos asszonya* ének dallamára. Vélhetően a XVI. század végére már saját ritmus és dallam (nota) alapján énekeltek, és ezeknek az énekeknek sem szabályos szótagszámúak a soraik, ezek tíz és tizenegy szótagokból állóak. Ezek nem mutatnak ritmikai megfelelést az *Cantionale catholicum*ban közzé tett *Angyaloknak nagyságos asszonya* című énekkel.

A népének katolikus megnevezés, de a protestantizmus, illetve közvetlen előzményének tekinthető huszita mozgalom, valamint a reformáció énekhagyománya a katolikus hagyománytól nem eltérő, hanem annak szerves folytatása. A protestáns felekezetek hatására terjedtek el a népénekek, alakultak át (megnevezésben is) gyülekezeti énekké. Az énekek lehettek hálaadások, könyörgések, ünnepekre írt dicséretetek, himnuszok, imádságok; tartalmuk mindenesetre a felekezet mindennapi szerves életéhez kötődött. A pap vezetésével karok és a közösség énekelt már akár nemzeti nyelven is. Jelentős szerepe van az egyén hitelvekben való megerősítésében, valamint a közösség hit általi együvé tartozásának kifejezésében. A magyar katolikus lexikon alapján prédikációs szándék is egyértelmű jellegzetessége a népénekeknek (Diós 1993). Tehát úgy gondolom, hogy akár (más, magyartól eltérő) nemzeti nyelvre fordított (katolikus vagy valaha katolikusnak vélhető) szöveg is lehetett forrás. Úgy vélem jelen esetben a két műfaj közti átmenetről kell beszélni.

Lehet, hogy az akrosztichonos szerkezetben eltévesztett betű az eredetileg értelmes szó fordítása során torzult el. Az éneket író kéz utólag javított a művön, így az eljárás során ki kellett volna javítani egy ekkora hibát, amit nem tett meg. Viszont egy ilyen szerkezet csak írásos formában mutatkozik meg igazán, amikor az olvasó tetszés szerint újraolvashatja, visszatérhet a részletekhez. Az akrosztichon kialakításában nagy szerepet játszott a versszakok esetleg sorok felcserélése, illetve versszakok teljes egészének vagy egy részének megismétlése, szerkesztése. Az ismétlés, azaz gondolatmenet fenntartása segíti az éneklést, annak megtanulását. Viszont egy tizenhét versszakos mű esetében, amiben sok a hasonló szerkezet, nehézé válhat a versszak kezdő hangjaiból egy nevet felismerni. Szükséges hozzá, hogy a közönség, közösség ismerje a szöveget, tehát látniuk kellett írott formában is. Ez a Peer-kódex magánjellege miatt nem áll, a Thewrewk-kódex is magánáhítat célú gyűjtemény. A későbbi változatok ezt mutatják, mivel a *cantilena* lerövidült kilenc strófára, formai feszességétől szabadultan énekelhetővé vált. Nemcsak az énekléshez, hanem a szerkesztéshez is írott forrás ismeretét tartom indokoltnak. Ugyanakkor a Peer-kódexbeli változatban a kolofon nélkül nem lenne teljes az akrosztichonos szerkezet. A kolofon hiányzik az összes többi szövegváltozatból. Így ellentmondásos helyzetet alakít ki a vers feltételezett akrosztichonos szerkezete.

Íráskép

Általános különbségek

A Peer-kódexbeli szöveg fontos kérdése, hogy a lejegyző fordító-e vagy a szerző, vagy csak másoló. A Peer-kódexben vétett hibákat áthúzással és folytatólagos beleírással, illetve utólagos betoldással javították. Feltételezhető tehát, hogy az 1508-as szöveget átolvasták a megírás után, ugyanazon kéz javította újra, ami azért jelentős, mert nemcsak utólagos javításokat tett, hanem amit eltérésnek, hibának vélünk a keletkezett szövegben, azok szándékos megtartásáról van szó. Így magyarázatként szolgálna arra, hogy az ellenőrzött szöveg változtatásai, tévesztései nem hibák, jelenlétük szükséges a teljes szövegkép vizsgálatához. Viszont az írásban számos olyan jellegzetesség látható, ami ma már fonetikai, hangzásbeli különbségekre vagy morfológiai sajátosságokra vonatkozik.

Amennyiben a *cantilena* másolója a pálos rendhez tartozott, a szöveg lejegyzésénél a következő körülményeket kell megemlíteni. Az eredeti szöveg valaha latin nyelvű lehetett, ezt fordították a kelyhes husziták cseh nyelvűre, amit Vásárhelyi a Felvidéken megismert és magával hozott az ország belső területeire, időközben magyarra fordítva és átszerkesztve ferences írásával létrehozta azt a szövegváltozatot, amit a pálos saját írásával rögzített. A szövegtesten végbemenő változások ellenére néhol az eredeti alakulatok megőrződtek, ez lehet az oka annak, hogy a ritmus és egyes szókapcsolatok latinosak, az írástípus többszörösen kevert, illetve elveiben is összetett az ének. A többszöri fordítás, átalakítás, lejegyzés megbillenti a szótagszámot, a rímet és az akrosztichont.

Magyar kancelláriai írás

A magyar kancelláriai helyesírás története onnantól kezdődik, hogy III. Béla megalapította a kancelláriai intézményt. Az intézményrendszer német mintára épült ki. II. András uralkodása után kezd állandósulni, és a folyamat a tatárjárás után lezárul, amikor állandó jellegű hivatalná válik. A kancellárián kívül a hiteles helyek bocsáthattak ki okleveleket. Ezek a hiteles helyek egyházi intézmények voltak, bár feladatkörük megegyezik a közjegyzőségével. Kezdetben ugyanis csak egyházi személyek rendelkeztek írástudással, a XIII. században jelentős előnyük volt a nemességgel szemben. A hiteles helyek és a kancellária között állandó levelezés folyt. A végleges rendszer a XV. századra alakul ki.

Az oklevélírás nálunk a kezdetektől a reformációig szinte kizárólag latin nyelvű volt, és a helyesírás kialakulásában a helyi latin ejtés volt a mérvadó. A X–XI. században Magyarországra érkező szerzetesek latinja ófelnémet eredetű lehetett. Vannak azonban olyan jelölések, amik észak-olasz eredetet feltételeznek. Ezek mellett csekélyebb mértékben, de jelen vannak olyan jelölések, amelyek bizonytalanok: szláv (cseh, horvát, szlovén) vagy francia eredetűek lehetnek. (Kniezsa 1952)

Mellékjel nélküli írás

A magyar kancelláriai írásból közvetlenül kifejlődő írástípus, ahol az olyan hangokra (s, sz, c, cs, z, zs, ty, gy, ly, ny hangértékek esetében), amikre a latin betűkészletben nem találni megfelelőt vagy más hagyomány alakult ki a jelölésüknél. Azoknak jelölésére vagy egy rokon hang jelét vagy ahhoz képzésben és módban hozzá hasonló hangok jeleit egymás mellé állítva használják. Azonban ez az írásrendszer sem egységes. Magyarországon később keveredett a mellékjeles írással. (Kniezsa 1952)

Mellékjeles írás

A mellékjeles rendszernek nincs előzménye Magyarországon. Ez a rendszer először az első ferences rendi bibliafordításban jelenik meg, így vélhetően vagy a fordítónak vagy egy későbbi másolónak az újítása a rendszer. A bibliafordítás helyesírása hasonló a Husz-féle cseh helyesírási rendszerhez (1412), amelynek elve az, hogy egy betű csak egy hangértékben, egy hang jelölésére legyen használatos. A latin és cseh hangzórendszer közti különbségekre Husz diakritikus jeleket használt a cseh hangok jelölésekor. A rokon mássalhangzók fölé pontokat, a magánhangzókra vesszőt helyezett. A ferences rendi bibliafordítónk hangzójelölési elve ezzel az elvvel teljesen megegyezik. A cseh és a magyar rendszer azonban mégsem egyezik

teljesen: az elv azonos, a megvalósítás eltérő. Husz a cseh kancelláriai helyesírásra alkalmazta az elveket, míg a bibliafordító a magyar kancelláriai írást vette alapul. (Kniezsa 1952). Így a mellékjel nélküli és mellékjeles rendszer keveredett egymással. A helyesírási elv végső formájában tehát máshonnan kell, hogy származzon. Vásárhelyi kiváló szónok lévén valószínűleg kiváló oktatásban részesült, magas műveltségű ember lehetett. A korban az elv – amit Husz is alkalmazni kívánt, de amit többször maga se tartott be, sőt olyan írásjegyeket találunk a magyar nyelvű fordításokban, amik Husznál nem fordulnak elő – származhat Európa valamely egyeteméről is. (Szabó 1989)

A kódexeket író kezek jellegzetességei

A Peer-kódex harmadik keze, a Vásárhelyi András énekét lejegyző személy írása² keverék-helyesírású, csak a kódexben fellelhető két *cantilena* szövegét írta. A Thewrewk-kódex³ változatát annak harmadik keze írta, akit Sövényházi Mártával azonosítanak, aki a domonkos rendbe tartozott. Hangjelölési szokásaikról összesítő táblázat található a *Melléklet* szakaszban.

² Azonban kiegészíteném a hasonmás kiadások alapján, hogy *c* hangértékben egyszer *L*-t használ a kéz, valamint *gy* hangjelölésre a *g* mellett a *gh* is előfordul. Az *sz* jelölésére szolgáló *sc* kapcsolat, és a *g* betű jelölhet *gy*, illetve *g* hang is sajátossága ennek a kéznek. Ezek az első kéz jellegzetességei, ezek alapján az említett hangok jelölésénél igazítottam a *Melléklet*ben található táblázaton.

³ A *Melléklet*ben található táblázatban igazítást tettem a *cs* és *gy*, *ny* hang jelölésénél, ugyanis a *tanachy* szóban mindkét esetben a szokásos *cz* kapcsolat helyett *ch*-t használ. Valamint a *gy* hangot majdnem minden lehetséges jellel jelölt, ez az *ny* hang esetében is igaz.

Nyelvezet értelmezése; kultúrtörténeti vonatkozások

A következőben mind a Peer-, mind a Thewrewk-kódex szövegéhez fűzött feltételezéseim, észrevételeim, megjegyzéseim, korrigálásaim olvashatók. Ezek egy részét a betűhív közlés utáni saját olvasataimban az aktuális helyen az eredetitől perjellel elválasztva közöltem, bővebb magyarázat nélkül. A két szövegváltozat közti különbségek bemutatását ebben a szakaszban teszem meg.

A két szöveg közti talán legapróbb, de legtöbbször előforduló különbség, hogy a Thewrewk-kódex lejegyzője rövid, egy szótagból álló szavakat told be, vagy a Peer-kódexbeli szöveghez képest eltérőre javítja. Ez a „javítás” azonban jobban megbillenti a ritmust, mert ezáltal az esetek jelentős részében tizenegy szótagúvá válik az adott sor. Többnyire az *ő* személyes névmást, *is* kötőszót vagy a *nagy* és a *szent* jelzőt illeszti be, vagy ezekre változtatja a másik szöveg szavait (*vagy* [létige], *meg* [igekötő]). Ezzel emelkedettebbé teszi a hangvételt. Illetve egy helyütt fordított a helyzet, ott ugyanis a Peer-kódex változata magasztosabb. A nyolcadik versszak utolsó két során látjuk, hogy a harmadik sorból törölt *szent* szó tízes szótagszámot eredményez, illetve, hogy a Thewrewk-kódex utolsó sorában a lejegyző szakít a korábbi szokásával, meghagyja a tizenegyes szótagszámot. A „szólonk, szólok” esetét az Peer-kódex lejegyzőjének *-onk*-os toldalék használatával magyaráznám.

Apostoloknak **szent** prédikálási

Mártíromoknak **nagy** sok kín vallási

Apostoloknak prédikálási

Mártíromoknak **ő** sok kín vallási

A Thewrewk-kódex változata több birtokos szerkezetet, és személyes névmást tartalmaz; illetve a Peer-kódexbeli folyamatos melléknévi igeneves szerkezetek egy részéből birtokos jelzővel ellátott főnevet alakít (Peer-kódex: „nyugosztója”; Thewrewk-kódex: „nyugossága”), ami a mozzanatosság mellett eltávolodást fejez ki (térben, és időben is). Emellett az eredetileg latin többes számú főnevekhez hozzáilleszti még a magyar többes szám jelét is. Ez azt jelenti, hogy a szöveg már ismert volt, megindult a szöveg jelentésének újragondolása, változása.

A harmadik versszak *dicsekedjél* szava nem azt jelenti, hogy *'kérdedik'*, hanem *'valaminek birtokában van'*, még árnyaltabban úgy értelmezném: „uralkodjál angyali székedben (felett)”.⁴

Serpahinnak szent szeretetiben

Kerubinnak nagy bölcsességében

Seraphinokkal szent szeretetödben

Kerubinoknak nagy bölcsességében

A negyedik versszakban több más jellegű különbség figyelhető meg egyszerre. Nemcsak a szavak kicseréléséről van szó, a jelentős különbség a második és negyedik sorban található.

2.: A Peer-, Thewrewk-kódex (egyéni olvasatomban) és Kurcz Ágnes változata

„Reád néznek szenteknek
szemei

És véneknek keserves
szívei

És árváknak nyomorolt ihai

Bűnösöknek óhajtó lelkei”

„Reád néznek szenteknek
szemei

Özvegyeknek keserves színei

És árváknak nyomorult ehai

Bínes népnek óhajtó lelkei”

„Reád néznek szenteknek
szemei

Özvegyeknek keserves

szüvei

És árváknak nyomorolt ihai

Bűnösöknek óhajtó lelkei”

Az *özvegyek* szó korabeli írása jelentős hasonlóságot mutat az „és vének” kifejezéssel, egyetlen lényeges különbség az „n” és a „gy” között van. Az *özvegy* szó az elhagyatottságot jelenti (jelentései között van az *'árva'* is), egy halmozottan kellemetlen és kiszolgáltatott, magányos élethelyzet képét sugallja. A török elleni háborúban elesettek otthon maradt családtagjaira utal a kifejezés. Az *özvegyek* szó megjelenése a Thewrewk-kódexben magába foglalja a háború során széthullott családok magukra maradt tagjait.

Itt meg kell említenem még az ötödik versszaknak idekapcsolódó egységeit.

Esedezzél mi nagy igazságonk

Esedezzél mi nagy igazságunk

⁴ Régebbi alakjai a *győz*, valamint a Thewrewk-kódex szövegében megjelenő *gyíz* (jelentése ugyanez) tő ismerhető fel. Azaz a győzedelmeskedés, tehát az uralom megszerzése is nyomon érhető.

Hogy mi szűőnkért mi nagy bátorságunk

Szent fiadnak mi nagy tisztességőnk

Halálunk(**nak**)ról mi nagy reménységőnk

Sok bínúnkról mi nagy bátorságunk

Szent fiadnak mi nagy tisztességünk

Halálunkról mi nagy reménységünk

Az *esedezz*, ige az *esik* ígére vezethető vissza, annak is az *esdekel* alakjára. Noha az alapjelentése ennek az igének: *'lefelé hull, zuhan; valamit hullat'*, az *esdekel* új jelentést is nyert, mégpedig a *leborul, térdre esik, rimánkodik, könyörög* szavakkal írható le (1416/1490). Az *esedezz* alak „z”-je gyakorító igeképző, később ez is új jelentést nyert, ami az *esdekel* alakkal szintén kapcsolatban áll. Ez a jelentés a *'megkönyörül valakin'* (1574). A versszak második sora *szűőnkért* kifejezés *'szívünkért'* értelemmel olvasandó. A *bátorság* szó is az alapjelentésén kívüli értelemben olvasandó (de szintén régebbi jelentésében, ami azért tűnhetett el, mert új szót használtak erre a jelentésárnyalatra), ami nem más, mint a *'biztonság'* (1372/1448). A *bízik* igéből alakult *bizton* (1535) szó aztán felváltotta ezt az értelmezési lehetőséget.⁵ Ha a megnevezéseket leválasztjuk, a jelentés következőképpen alakul: *Esedezzel [...] szívünkért [...] szent fiadnak [...] halálunkról*.

A hatodik versszak eredetije a Thewrewk-kódexben a következőképpen olvasható:

„**Read** neznech

zentecnec zèmeÿ ez wogiec//

nec keferwes zyneÿ es ar//

wacnac nyomorwlt ehay

bynes nepnec ohaito lelkey”

Az értelmezést bonyolítja, hogy egyértelmű az elvont szemléltetés, mert szívvel és lélekkel sem láthatunk.⁶ Úgy vélem, a legpontosabb értelmezést ebben az esetben is a *szín* szó még régebbi jelentéseinek vizsgálata adja, aminek következtében az *'arc, tekintet'* jelentéssel

⁵ A „bizton állíthatom” kifejezésben a bizonyossággal, bátran jelentés mutatkozik meg.

⁶ Amennyiben latin ősforrást feltételezünk, úgy a képi jelentés árnyalása érdekében a latin *scene*, azaz *színhely*, majd *jelenet* szóval értelmezném, ami a magyarba *szín* alakban került át.

társítanám. Az „*ihai*”, a Thewrewk-kódexben *éhai/éhai* szó az ’*éhség, szomjúság*’ szó tövét rejtí magában, az árvák nélkülözéseire utal.⁷

Alapvető szemléletbeli különbségre utal a *bűnösöknek* és a *bűnös népnek* kapcsolata. A *bűnösök* általános kifejezés, kisebb halmazt fed le; míg a *bínes nép* kifejezés egy nemzet, ország lakosságára utal. Noha ez kifejezés is valamelyest általános, a törökök hódítását a magyarok büntetéseként képzeltek el. A Thewrewk-kódexben található szöveg deprimált, tragédia utáni, patetikus szöveg. A mohácsi vész utáni mű egyértelműen utal a megtörtént a tragikus eseményre, így általános áhítatosság helyett a magyar nép sajátosságait emeli ki (már az önostorozó magatartás is az), nagyobb hangsúlyt kapnak az egyéni jellegzetességek. A másik különbség az *óhajtó* szó jelentése. Az *óh* indulatszóból alakult és a *sóhajt* szónak megfelelő jelentése a legkorábbi, később (1527 körül) alakult ki a ’*kíván*’ jelentése. Emiatt „*bűnösöknek óhajtó lelkeit*” az első, a „*bínes népnek óhajtó lelkeit*” a második jelentéssel kapcsolnám össze.

3.: A Peer- és Thewrewk-kódex szövegének hatodik versszakai közti különbségek saját olvasataimban

Áldott te légy Jézusnak dajkája	Áldott te légy Jézusnak dajkája
Szent atyának/atyjának drága kincstartója	Szent atyáknak drága kincstartója
Szent léleknek ő meg nyugosztója	Szent léleknek ő nagy nyugossága
Igazságnak meg világosítója	Igazságnak megvigasztalója

A „*nyugosztója*” kifejezés egy cselekvést fejez ki, befejezésére irányul a „*meg*” igekötő, jelentése valaminek a pihentetője, altatója (kapcsolatban áll a *dajka* kifejezéssel), megbékítője, csendesítője. A folyamatos melléknévi igeneves alak *személyt* jelöl. Míg a „*nyugosság*” főnév a békés, csendes, fekvő, alvó *állapot* meglétére utal, a „*nagy*” jelző pedig ennek a hosszúra, esetlegesen végtelenségére utal. A *világosítója* szó a ’*fény, világosság elhozása*’ jelentésben értendő, tehát az ’*igazság magyarázója*’ jelentést kell érteni alatta. A hit(tételek értelmezésének) közvetítőjeként jelenik meg Mária. A *megvigasztalója* kifejezés a bánat, szomorúság enyhítésére irányuló, kárpótló cselekvésre utal. Ha a magyar nép büntetése

⁷ Az *ehai/éhai* az *éjszaka* szóval is rokonítható lenne. Valamint az *ihai* kifejezést rokonítják a *jonh* szóval, ami lelket jelenthetett.

(a törökökkel folyó harc) az igazságosság nevében történik, akkor Szűz Mária enyhíti a fájdalmunkat.

Ez és a következő szakasz más szempontból is igen fontos elemzésben. A betűhív átiratot a morfológiai eltérések miatt tartom indokoltnak jelen esetben. A szemléletmód megváltozása rendkívül figyelemreméltó a következő részlet okán:

4.: Hatodik és hetedik versszak a Peer-kódexben és saját olvasatomban

Aldoth the legh ihûfnak	Áldott te légy Jézusnak dajkája
daÿkaÿa : zenth athÿanak	Szent atyának/atyjának drága kincstartója
draga kench tartoÿa : zent	Szent léleknek ő meg nyugosztója
leleknek o megh nÿwgoÿtoÿa	Igazságnak meg világosítója
eÿgaÿfagnak megh vÿlagoföÿtoÿa	
X Scegel'ed megh the benned	Segéljed/szégyeld meg te benned bízókat
boÿo bÿÿokot : engeztel' megh	Engesztelj meg az apostolokat
aÿ apoftolokot(?) fordeÿch	Fordíts hozzánk az mártíromokat
hoÿÿank aÿ martÿromokoth:	Téřejcs hozzánk az confessorokat
tereÿch hoÿÿank aÿ confello//	
//rokoth	

A Thewrewk-kódexben huszonhárom évvel később azonban ezek a versszakok a következőképpen változtak át:

5.: Hatodik és hetedik versszak a Thewrewk-kódexben és saját olvasatomban

Aldot	Áldott te légy Jézusnak dajkája
te leg Jefufnac daÿcaÿa	Szent atyáknak drága kincstartója
Zent atiacnac draga kencz	Szent léleknek ő nagy nyugossága

tartoia zent lelec nec o nag	Igazságnak megvigasztalója
nwgóflaga ygazfagnac me//	
gÿ wygaztaloya Segellÿed	Segéljed meg te benned bízókat
meg te benned bÿzocat en//	Engeszteljed meg az apostolokat
geztellyed meg az apoſtolo//	Fordíts hozzánk confessorokat
cat fordoÿcz hozzanc az con//	Mert csak te vagy mi nagy reménységünk
feſſorocat mert czac te wağ	
my nag remenlégwnc	

A *cantilena* rímképlete több helyen megköveteli a páros rímek feltételezését a bokorrímek helyett. A Thewrewk-kódex változatában azonban még a páros rímet is üti az utolsó sor. Ez azt sejteti, hogy forrása nem lehetett egy szabályos rímképletű, szótagszámú és dallamú mű; valamint tudatos szerkesztésnek vagy kevésbé sikeres fordításnak is betudható.

Úgy tűnik, mintha ez egy régebbi folyamat maradványa lenne, mikor még a keresztény hit megismertetésére, bemutatására, behozatalára és megtartására irányuló tetteket tükrözné; esetlegesen a régi értékek felelevenítése lenne a szándék. Az se kizárt, hogy hitújító törekvések tükrében is értelmezhető a strófa. A Thewrewk-kódex „*szent atyáknak*” kifejezése ismételen általánosabb lett, vonatkozhat akár felmenő királyokra⁸ vagy általánosan az ősökre is, míg Peer-kódexbeli „*szent atyának*” kifejezés eredendően Istenre, Jézusra, vagy a pápára utal. A mártírok kihagyása érthető lenne, hiszen számos ember lett mártírrá a mohácsi vész következtében. Mint az utolsó sor is jelzi, ami nem lelhető fel a korábbi változatban, a szöveg szabadon változtatható: az ország védőszentjében való hit adhat reményt egyedül.

Az *engesztel* szó jelentése ma a már fent említett „*vigasztal*” szó korabeli és máig használt jelentéséhez hasonló, manapság inkább a „*kiengesztelődés*” a megszilárdult alakja, így a jelentése '*valami által vigaszt lel*'. Teljességgel idegennek hat a „*valakit megengesztel*”. Korabeli jelentései: '*engedelmességre készítet, leigáz; könyörületessé tesz, haragot eloszlat; lágyít, olvaszt*' (Az *enged* szócsalád eredete ismeretlen.) Értelmezhető a kifejezés huszita

⁸ Árpád-ház korabeli elnevezése: a szent királyok háza.

szemszögből. Az egyházatyák, egyházi vezetők haragját kellene csillapítani, akik nem tekintenek jó szemmel a hitelvek (akár erőszakba torkolló) megújítására. Az *apostolok* szó azonban megköveteli a szűkebb értelmezést, azaz Jézus tanítványait.

A Peer-kódexben a mai „sz” hangértéket „z” betű, az „s” hangot attól függően, hogy szó eleji vagy belseji „f”, a szóvégit „s” jelöli; nagybetű esetén „S”-ként áll. Néhány kivételt találhatunk. Versszakkezdő „S” esetében a hetedik versszak kezdőszava: „*Scegel'ed*”, ez azért fontos, mert ezt az alakot következetesen a későbbiekben is használja, mikor a *segít* ige származékát írja le a tizenegyedik versszak zárószavában „*/ceghedelmõkh*”. Ez azért is érdekes, mert például a *sok* szó esetében eltérő alakot használ: „*/ok*” illetve „*zok*” alakot. Felmerül a kérdés, hogy vajon az eltérő ejtésből származik-e a különbség, vagy csak tévesen idézte fel a lejegyző. Esetleg nem figyelt fel a lejegyző a hibára; vagy vajon a *segedelem* szó (aminek töve: *segél*) esetleg a maitól eltérően hangozhatott. Az *sc* betűkapcsolatot kizárólag *sz* hangértékben *e/é* hang előtt használták. A szövegből kiderül, hogy a „*g*”, „*gh*” és „*g'*” jelekkel jelölt betű a mai *gy* hangértékével egyezhet meg. Tehát a „*segéljed*” és a „*segedelmünk*” alak valószínűleg még '*szégyeljed*' és '*szégyedelem*' jelentésben is állhatott, erre utal a szó hangalakját rejtő betűsor „*sc*” és „*gh*” jele is. Erre a hasonlóságra felfigyelhetünk a *szegény* szó esetében is, ami a szövegben így áll „*zegenyeknek*”, mert a lejegyző „*z*” betűvel is jelölt *s* és *z* hangértéket is. A *segedelem/segít* szó eredete ismeretlen, de valószínűleg a *seg-* tö származékai. Nem tartom kizártnak, hogy azonos töre vezethető vissza a *segít*, *szégyen* és *szegény* szó. Tehát a *segít* szó kapcsolatban áll a *szegény* és *szégyenl/szégyell* szavakkal is; illetve a különböző alak- és jelentésváltozatok szóhasadással keletkeztek (Kiss 2003)⁹. Ugyanis a *szegény* szó legrégebbi főnévi jelentése '*csekély anyagi eszközökkel rendelkező, szűkösen élő személy*', míg melléknévi jelentése '*szerencsétlen, sajnálatra méltó*'. „*Scegel'ed megh the benned / bozo bízokot*” vagyis *Segéljed meg te benned bozo bízokot*. Első ránézésére ellentmondásosnak tűnik, ha a *szégyell* igével olvassuk: *Szégyelj meg te benned bozo bízókat*. Rögtön láthatunk benne egy tévesztést: *bízók* helyett *bozókat* kellene *szégyellni*. A lejegyző a műben sok helyen utólag told be jeleket, szavakat (a műfajt megadó *cantilena* szó is betoldás, valamint a tizenharmadik versszak kezdeti jele is

⁹ Szóhasadás során keletkezett szó párok esetében nem ritka az *sz > s* változás, például: *szenved* - *senyved*, *szorog* (*szorgalmas*) - *sürög*. Emellett toldalékolás során önálló jelentést nyert szavak esetében is látunk erre példát: *szó* – *sövény*. A szóvégi *n* hang palatalizációja természetes toldalékolás során *n* és *j* találkozásából létrejövő majd más esetekre is áterjedő folyamat eredménye, egy ilyen szóvégi palatalizáció gyakran hatással lehet a szó belsejére is, így alakulhatott ki a szó belseji *gy* hang.

javítás), sok helyen javít (második versszak végén a „*paradicsomnak*” szót „*pátriárkának*” szóra javítja), sok helyen téveszt, de nem javít (tizennegyedik versszak: „*apostolonak szent prédikálási*”). Feltételezhető, hogy „*paradicsom*” és „*pátriárkák*” esetével megegyező jelenség mutatkozik meg, azaz a tévesztés oka a hasonló hangalak – tehát még nem alakult ki szóhsadással két külön hangalak az eltérő jelentések mellé. A *bízók* szó helyett ’*bosszankodók*’, esetleg ’*búsuló, bánkodó*’ jelentéssel megegyező szó járt a lejegyző fejében, amit időben észrevett, megváltoztatott, de elfelejtett kihúzni, és a sorkezdő szót is elfelejtette megváltoztatni. (A *bosszú* szó vélhetően ótörök eredetű és *bus-* ’*nyugtalanít, szomorít*’ ige az alapszava.) Esetleg a *bú* szóval is értelmezhető a „*bozo*” tévesztés. Így a „*szégyeljed meg a benned* (helyes esetvonzata a *bízik* igének, vagy régi vonzata a *bosszankodik* igének) *bosszankodókat*” azaz „*szégyeljed a tőled idegenkedőket, a tőled bánatosakat, rád haragosokat*” jelentés állhat fent. A *bosszú* és a *bízik* eredete homályba vész. Ám ha ezt az értelmezést követjük, ellentétbe kerülhet a folytatással a sor. Amennyiben a tévesztés lehetőségét tartjuk fenn, akkor értelmessé válik, míg ha a „*segít*” ige régi alakját vesszük figyelembe, akkor is értelmes a szöveg. Az értelmezés tehát a tévesztés tükrében lehet ’*szégyeljed meg a benned bosszankodókat*’ – ahol a szégyell ige bosszankodók tárgya bízókra lett javítva; vagy a másik lehetőség a ’*segéljed meg a benned bosszankodókat*’ olvasat, ugyanis a segéljed ige bosszankodók tárgyát bízókra cserélte a lejegyző.

A Peer-kódexben olvasható „*tjthcq*” szó jelentése valószínűleg nem azonos a mai *titkos* szó jelentésével, hiszen ha a Szentháromság tanának tanácsai eretnekek volnának, és azt kellene „*titkolni*”, bűnös cselekedet volna; kevésbé lenne örömteli és követendő. Magát a „*tjthcq*” alakot „*titekú*” vagy „*titokú*” alakban rekonstruálnám. A *tilt* ige a *titkok* szó bizonytalan eredetű származékszava. Legrégibb jelentése valóban „*titkos*” értelemben volt használatos, azaz nem *mások előtt elhallgatott dologra* utal, ellentétben a kereszténység ismert tanításaival. Ennek a szónak van még egy ma már nem használt jelentése: ’*megmagyarázhatatlan, rejtélyes dolog*’ (1372/1448), így a *titkos* tanács érthető magyarázatra szoruló tanácsként is.¹⁰ Etimológiailag nem zárható ki az azonos töről származás (Benkő 1967), így a *titkos* szót a ’*tulajdon*’, vagy ’*rejtelmes*’ jelentéssel olvasnám.

¹⁰ Amennyiben relevánsnak találhatik a huszitizmussal közeli viszony, úgy az új tanítások eltitkolása az üldöztetés elkerülése miatt is elfogadhatóvá válik.

6.: A nyolcadik versszak utolsó sorai

Mártíromoknak diadalmassági

Mártíromoknak nagy sok vér hullási

A következő sor a szemléletmód változását példázza. A korabeli győzelem, eredményes önfeláldozás, most hiábavaló vérontás. Szintén az áldozathozatal és a jó ügy érdekében való elbukás, a mártírság fogalmazódik meg, mert ez olyan erejű esemény, ami utat és példát mutat a jövő nemzedékeinek.

7.: Sajat kilencedik versszak olvasatom a Peer- és Thewrewk-kódekből

Emlékezzél angyeli esésről

Emlékezzél angyali esettről

Emlékezzél Évának vétkére

Emlékezzél Ádám nagy vétkére

Emlékezzél az víz özönről

Emlékezzél az nagy víz özönről

Nyerj kegyelmet az nagy úr Istentől

Nyerj kegyelmet az nagy úr Istentől

Az előző gondolat mutatkozik meg ebben a változatban is. Éva, a magyarok védelmezője nem okolható azokban a gyásszal teli időkben. Szűz Máriához hasonlóan nem lehet vétke, hiszen hozzá fohászkodunk, így a „férfikar gyengesége” az egyetlen oka annak, hogy az ország nagy része török kézre került.

Az *esés* szó szépen példázza a szöveg hagyományozódása során bekövetkező értelemváltozást. Az *esés* a *bukásra*, *lehullásra* utal, míg az *eset* szó újabb jelentését látjuk megjeleníteni, méghozzá a *'történik'*, jelen esetben a főnévi jelentésű *'történetek'* (megtörtént dolgok) (1515).

8.: A tízedik versszak

Sírodalmas nekünk mi életünk

Síradalmas nekünk mi életünk

És mi nekünk mi sok vétkezetünk

Iszamandó mi sok vétkezetünk

Rettenetes nekünk **vétkezetünk**

Rettenetes nekünk nagy esetünk

Ha te nem lész **nekönk** mi nagy
segedelmönk/**szégyedelmönk**

Ha te nem lész mi nagy segedelmünk

A Thewrewk-kódexben megfigyelhető alak „*yzamā//do*”, azaz *iszamandó* (iszonyodást okozó) szó valószínűleg ebben az alakjában újszerűnek számított. Sajátos jelölést látunk: a nazális hangot az „*a*”-n lévő vízszintes vonal jelzi.

Először látjuk a „*sirodalmas*” szót, amit más szerzők munkái alapján a *viadalamas* szóval kellene helyettesíteni. Ezen a strófán tisztán látszik a fordítás, vagy egyéni szerkesztés, azonban a szórend az, amit a lejegyző „elrontott”. A versszakot pedig a következőképpen formálnám át:

Vétkezetönk rettenetes nekönk

És sirodalmas az mi életönk

És mi nekönk sok vétkezetönk

Ha te nem lész nekönk segedelmönk/ szégyedelmönk

Így a szórend megváltoztatásával, egyéb szó betoldása nélkül az akrosztichon teljessé tud válni.¹¹

A következő strófa „*tápláló*” szava nem a mai *'etet'* jelentést képviseli, régi jelentése a *'támogat', 'gyámolít'*. A következő sor már a Thewrewk-kódexben is eltér. A szegények („*zeghenjeknek / megh gazdaghejtoja*”) szó esetét a következőképpen magyaráznám. A *szegény*, mint *'szerencsétlen, valamiben szűkölködő személy'* meggazdagítását is másképp magyaráznám.¹² A *gazda* szó szláv óegyházi szó, eredeti töve a „*gospoda*”, jelentése: *'urak, szállás, vendégfogadó'*. A *gazdag* szó bizonytalan eredetű, korai alakja „*kazdag*”. Az első mássalhangzó zöngésülésében közrejátszott a *gazda* hatása. A szóvégi *-g* elképzelhető ősmagyar kori főnévképzőként is. Ma úgy értelmeznénk a sort, hogy a szegényeknek pénzt ad, és ezáltal úrrá, gazdaggá teszi. Azonban a régibb jelentés kissé árnyaltabb. A szó jelentése

¹¹ Az „*az*” névelő betoldása sem szükséges, csupán azért tettem, hogy a tíz szótag meglegyen, de az énekben más helyen is előfordul a kilences szótagszám.

¹² A *meg* igekötő a XIII. század során már mai (vagy ahhoz hasonló alakban) létezett, de mint a szövegből is látszik, nem állt össze az igével, hogy a mai (csekély, de létező) jelentésmódosítást eredményezze, hanem a cselekedet nyomatékosítását, mozzanatosságát, befejezettségét, konkretizálását okozta.

alatt érthető a nincstelenek befogadása, róluk való lelki gondoskodás, valamint a tényleges vagyonnal való ellátás is.

A Peer-kódexben olvashatjuk: „*fwgelmēs / fok h̄yʷolkodaʃonk*”, a Thewrewk-kódexben így jelenik meg: „*feledelmēs m̄y / fok yzamatwnc*”. A különbség jelentős, már a Thewrewk-kódex szövegében is, annak a szövegnek lejegyzője kedvelte az „*iszonyat*” töre vezethető szavakat, így a kevésbé egyértelmű helyeken ezzel helyettesített részleteket. A Peer-szöveg „*fwgelmēs*”, azaz „*fügyelmēs*”, „*figyelmēs*” szóra vezethető vissza.¹³ Még inkább a *fügy-* lehet a szótő, ami a *fülel* szóval rokonítható, aminek szóhasadással létrejött ’szemmel való figyelés’ jelentése is lehet¹⁴. Azonban a „*hivalkodás*” sem a mai ’figyelem felkeltés’ jelentésben található, hanem a régebbi ’hiábavalóságokkal tölti idejét, tétlenkedik’ jelentésben élt. Ez a viselkedés amellett, hogy figyelmeztést von maga után, még feddésre is szorul, a korabeli török fenyegetettség miatt. A Thewrewk-kódex idejére a tétlenkedés a mohácsi vészben teljesedett be, és vált „*feledelmēs*”-sé, ami nem *felejtteni való*, hanem „*féledelmēs*” azaz *félelmetes*.

9.: A 12. versszak utolsó sora és a 13. versszak a Peer- illetve Thewrewk-kódexből egyéni olvasatom szerint

Ha te nem lész nekönk kegyes táplálónk

Asszonyonk szépséges tüköre

Férfiaknak tisztos győzedelme

Halottaknak nagy hiedelme

Ördögöknek ő nagy töredelme

Ha te nem lész mi nagy táplálásunk

Asszonyoknak szépséges tikere

Férfiaknak tisztos gyízedelme

Halottaknak ő nagy hiedelme

Ördegöknek ő nagy teredelme

A „*hiedelem*” szó sem a mai ’*félelem*, *babona*’ jelentéssel bírhat, hanem egy régebbi jelentésre, időjárás viszontagságaival szembeni védő helyre utalhat. (A *hül-hűvös* alak *hil-*

¹³ Hasonlóságot mutat a latin „*animadvertere*” szó (jelentése: „*figyel, észrevesz; fenyít*”), mintázza a „*fedd-fegy-figy*” tövek jelentésbeli hasonlóságát.

¹⁴ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára alapján a *fil/fül* családjától korán elszigetelődött a *figyelmez* alak, aminek ’*alaposan megnéz, szemügyre vesz*’ jelentése megegyezett a *fülel* szóéval. A *figyelem* szócsalád alapja a *fegyelem* szótól szóhasadással különült el. A nyelvújítás korában a *fügy* ’*figyelem*’ elvont tövel is találkozunk.

hisz alakká való kapcsolata mutathatja meg a *hiedelemmé*¹⁵ való alakulást [Mészöly 1936]). Tehát a holtak (nyugalmának, vagy emlékének) védelmezőjévé emeli Szűz Máriát. Jelentős különbség, hogy a Peer-kódex „*Asszonyonk*” szava Szűz Máriára vonatkozik, míg az „*Asszonyoknak*” alak már tág jelentésű. Tehát a férfiak győzelme Szűz Mária szépségének megmutatkozása (tüköre), nem pedig általános nemi kettéválasztás, és a hozzájuk kapcsolódó nemi szerepnek megfelelő eszközökkel, jelzőkkel való felruházás eredménye.

A Peer-kódexbeli változatban az ördögöket *megtöri* Szűz Mária. A Thewrewk-kódex változatában a gyengédebb *teredelem* főnévet olvashatunk, ami a *'térit, terel'* jelentéssel bír. Így az ördögöket, ártó szándékúakat *megfordítja*, helyes útra *tereli*, mindenesetre a magyaroktól messzire vezeti a Boldogságos Szűz.

Az első változat huszita helyesírási elvek alapján jelöl bizonyos hangokat, eredhet a ferences szerzetesi szokásból is, ez még a Thewrewk-kódex írásképen is megmutatkozik. A rövidebb változatokon azonban nem. A Peer-kódexben olvasható szöveg kolofonja, mivel a későbbi változatokból kimaradt, valószínűleg a lejegyző alkotása, hiszen a nyelvezet is erre utalhat. Mindenesetre az is elgondolkodtató, hogy ha a két szöveg leírása között csak huszonhárom év telt el, hogy lehetséges ekkora nyelvi és kultúrtörténeti különbség. Elképzelhető, hogy ebben a prédikációs jelleg érhető tetten. Bár az első szövegnek viszonylag állandósult központosítása (sor, versszak határát jelző jel) valószínűleg azt sejteti, hogy késői keletkezésű. De úgy is értelmezhető, hogy a Peer-kódex egyik lejegyzője későbbi szerkesztésének eredménye.

A kolofon egyrészt hiányzik az összes többi szövegváltozatból, másrészt sajátos megoldásokat tartalmaz: „*es*” (és) helyett „*ees*”, pedig máshol nem jelzi kettőzéssel „*é*” hangot. Kivéve a „*lees*” alak, de itt a betűkettőzést kétféleképpen értelmezhetjük: ma is használjuk a „*leendő*” kifejezéshez hasonlóan, valamint a „*lész, léssel, léssen*” kapcsolattal magyarázható „*é*”-t tartalmazó alakokként. De ez is problematikus. Ugyanis a késő ómagyar korban (amiben az első szövegváltozat készülhetett) feltételezhetően nem volt jelen a *lesz, lész* alak egyes szám harmadik személyben sem. Hanem a *leszesz* illetve *lészesz* egyes szám második személyű alak hangátvetett változata: a második *e* átcsúszik az *sz* elé, a jelölt *sz*-t pedig hosszan kell ejteni (Benkő 1992).

¹⁵ Eredeti jelentése feltehetően *'hűvösség, hideg'* volt. Amikor a jelentésfejlődés során a *'bizodalom'* kialakult, a *hisz* szó a maga szócsaládjába vonta, és onnantól a szócsalád tagjaival kapcsolatos jelentései alakultak ki.

A fenti nyelvi elemzés indokolja egy korábbi nyelvállapot feltételezését. Erre utalnak a következő szavak: *bátorság, esett, hiedelem, titkos, dicsekedjél, óhajtó, ihai*. Ezek a szavak ugyanis az 1520-as évekre már léteztek a mai jelentésükkel (nagyjából) egyező jelentéssel, viszont a szövegben az 1490-ig kialakult jelentésükben állhatnak. Nem kizárt, hogy „kevés” írott emlék miatt korábról is datálható lenne e szavak újabb jelentésárnyalata. Észre kell vennünk, hogy a Thewrewk-kódex szövege, amit másolatnak is tekinthetünk, ezen szavak egy részét változatlan jelentésárnyalattal, míg másik részét már az új jelentéssel tartalmazza. Ebből következtethetünk arra, hogy a két szöveg keletkezése között húsznál több év telt el. Valamint arra is, hogy a Thewrewk-kódex a Peer-kódex felhasználásával készült.

Szerkezeti lehetőségek

Az akrosztichon az eredeti szövegben: **A N D R E A S D E S A S A R H (E) L**. Kurcz Ágnes tanulmányában (Kurcz 1979) úgy véli, hogy a „V” helyett „S” áll. Ő azonban a szöveg rekonstruálására tesz kísérletet. Így a Peer-kódex és a szebb írásképu, de későbbi és eltérő Thewrewk-kódex szövegéből egy új, addig nem létezőt hoz létre, azaz a régit próbálja megírni. A két szöveget nemcsak azért nem lenne tanácsos összevegyíteni, mert eltérő nyelvállapotot tükröznek, és eltérő jelentések mutatkoznak meg bennük, hanem azért sem, mert a különbségek még toldalékok, szavak, szókapcsolatok, sorok között is találhatók. Mindkét szöveg igen fontos, így külön-külön több értékkel járulnak hozzá ismereteink gyarapításához.

Feltételezhető, hogy a Peer-kódexbeli *cantilena* egy valaha latin vagy cseh nyelvű szöveg régebben magyarosított szövegének majdnem pontos másolata; az írásjegyek jellegzetességei alapján a cseh forrás se zárható ki. Vagy egy korábbi magyar (eredetű vagy nyelvű) szöveg átalakítása, (latin nyelvű egyházi ének) mintára formált változata. A *siradalmas* szó *viadalmassal* való felcserélése rendkívül merész ötlet. Ha a lejegyző nem önmaga írta azt a szöveget, akkor tehető csak fel az, hogy az adott helyen valóban *viadalmas* alaknak kell állnia. A lejegyző azonban sok helyen hibázott, gondoljunk csak a szóalakban hasonló *paradicsom–pátriárkák* esetre is. A rímek között is vannak hibák. A kolofon akárhogy is került oda, csak azután születhetett, miután ismertté vált az ének, legalább a lejegyző számára, így sajátként tudta feltüntetni a *cantilenát*. Az akrosztichon nem található meg a többi változatban sem. Logikusnak tűnhet a versszakok olyan csúsztatásának lehetősége, hogy egy-egy kívánt betűvel kezdődő szakasz megismétlése után az akrosztichon létrejöjjön. A

szövegben a sorvégeket és a versszakkezdeteket jelölték. Ez alapján tizenhét darab négysoros egység jött létre.

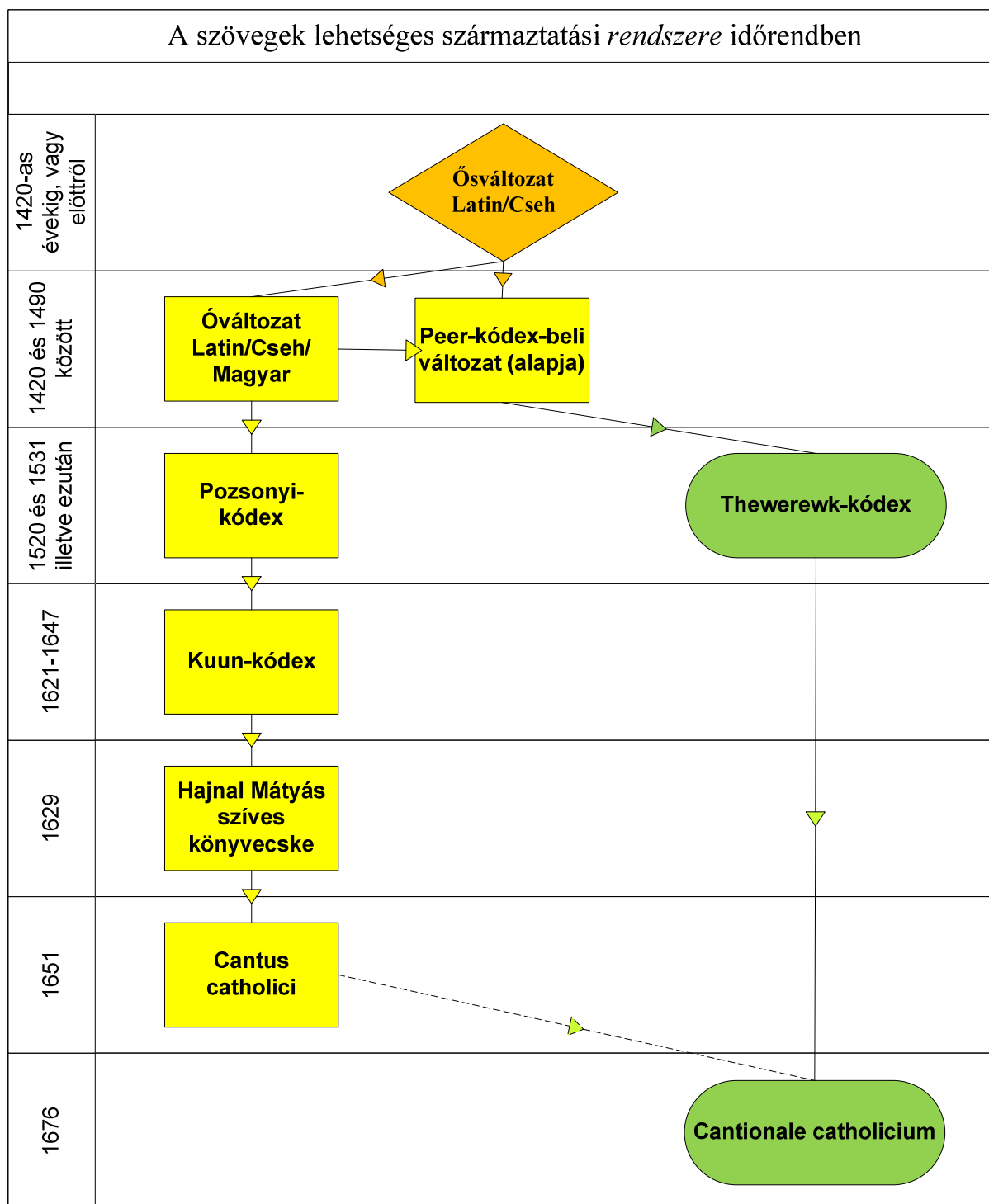
A Thewrewk-kódex szerkesztése eltérő. A versszakokat nem különítették el egymástól, de a rímek sem teljesen pontosak. A hatodik versszak első sorának ötödik szótagára eső *Jézus* szót nagybetűvel írták. Ez figyelhető meg a tizenkettedik versszak első sorában is, ahol a hetedik szótagra eső *születetésünk* szó kezdőbetűje nagybetűs. Ez a hatvannégy soros műben a huszonegyedik, illetve negyvenötödik sorokra esik, így ennek csak versszakok szintjén van jelentősége. Azt jelzi, hogy a lejegyző törekedett arra, hogy páros számú strófaszerkezetet hozzon létre. A kolofon adatai erre a műre tekintve nem relevánsak, így a strófa kihagyható.

Összegzés

Vásárhelyi András Északkelet-Magyarországról származó ferences szerzetes. Itt kapcsolatba kerülhetett a huszitizmussal, aminek kelyhes irányzata tovább ápolta a katolikus énekhagyományt. A husziták igényelték a nemzeti igehirdetést, így megindult liturgikus énekek fordítása. Vásárhelyi András szerkesztette át a ma ismert *cantilenát*. Valószínűleg már korábban lefordította, vagy valaki más munkáját vette alapul, erre utal a szöveg jelentésmezeje. Alkotása közben akrosztichonos szerkezetet alakított ki az ének versszakainak kezdőbetűiből. Ennek elérése érdekében egyes strófákat kisebb-nagyobb változtatásokkal megismételt. Írása a ferencesekre jellemző keverék helyesírás. A lejegyzés során számos egyéb hibát is elkövetett, ezek egy részét kijavították. Hibát véthetett a tizenkettedik versszakban is, így az akrosztichonos szerkezet nem lett teljes. Ez könnyen kiigazítható a szórend megváltoztatásával.

Ezután alkotása ismertté vált, ezáltal különböző olvasatai, értelmezései jöttek létre, amik a másolások során meg is mutatkoznak. Esetlegesen huszita hagyományt követve szándékos változtatásoknak is betudhatók, megerősítve ezzel a prédikációs jelleget. A Peer-kódexbeli szöveg másolatának tartom a Thewrewk-kódexbe került változatot. Mivel a *cantilena* töredéke a Pozsonyi kódexben is szerepel, úgy vélem, elindult egy nyugati irányú terjedése is.

A következő ábrán szemléltetem a szövegek lehetséges keletkezését. Az egyes változatok mellett feltüntettem a keletkezési évszámokat, illetve az *ősváltozat* és a Peer-kódex esetében az alapszöveg (*óváltzat*) vélhető keletkezési idejét is. A *Cantionale catholicum* a legkésőbbi változat, Csíksomlyón adták ki. Az indokolja lehetséges származását a Thewrewk-kódexből, hogy Sövényházi Márta és az apácakolostor 1531-ben Erdélybe települt át, viszont szövege majdnem teljesen megegyezik a *Cantus catholiciban* található változattal. Szaggatott vonallal jelöltem a bizonytalan kapcsolatot.

Melléklet

Vizsgált szövegek eredetije

A szöveg két hosszú változatban és néhány töredékben maradt ránk. A *Mária-cantilena* két leghosszabb szövegváltozatát a Peer-kódex (Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2000) és Thewrewk-kódex (MTA Nyelvtudományi Intézet, 1995) hasonmás kiadása alapján rekonstruáltam. Meg kell jegyezni, hogy a képek gyenge minőségűek, ráadásul a Peer-kódex képein látszik, hogy az eredeti szöveg számos helyen sérült, illetve a kézírás és a javítgatások is nehezítik az olvasást. Igyekeztem mindenben követni az eredetit: a javításokat hasonlóan jelöltem; ahol folyadék borult a szövegre és elhalványul a szöveg, ott szürke betűszínt használtam. Ahol a szövegkörnyezetből kitűnő, erősebb, vastagabb a vonalvezetése a kéziratnak, ott félkövér betűt használtam. A Peer-kódex esetében a „z” betűket kétféle jellel jelöltem, attól függően, hogy az alsó szár hurkot formáz-e vagy sem, de ezt csak esztétikai szándékkal tettem. A versszakok elkülönítésére szolgáló jelként „X”-et használtam ott, ahol az eredeti szövegben is előfordult. A szövegeket a hasonmás átírat alapján szedtem, majd a Régi magyar codexek (Nyelvmemléktár, 1874) kötetben olvasható szövegeket is közlöm.

10.: Peer-kódex és Thewrewk-kódex

Peer-kódex (hasonmás kiadás alapján)

^{cantilena} Angeloknak nagfagws

azzonnyä · Wr ihûfnak

bodogfagos Annÿa :

meñorfagnak 3ephfeğes

aytoÿa X: paradÿcho//

//mnak vagh 3eles kapwÿa

X Noked 3olonk 3ÿ3eknek

viraga : mend 3enteknek

olÿ nagh vigafaga ange//

//lokⁿak 9 nagh tÿ3tafaga

Thewrewk-kódex (hasonmás kiadás alapján)

Angialocnac nagyfagos azzo

nÿa wr iefufnac

bodogfagos zent ^{aña}

menyorszagnach

zeepsegos aytoya paradicz//

mnac nag zelos capwÿa

Nekwd zoloc zyzecnec wÿra//

ga myndzentecnec ew nagÿ

wÿgafaga angialocnac ew

nag tyztafaga patriarchacnac

paradychnak patri

archaknak **o** nagh

dychofeghe

X Dychekedýel angeli

zekodben · feraphýnnak

zenth zeretetyben · kerw

//býnnak nagh bølche

//fegheben : zekefeknek

bølch ýteletýben

X Read neznek zenteknek zemeý :

es **veneknek** keserwes zýweý :

es arwaknak nýomorolth

ýhaý : bwnòffòknek ohaýto

lelkeý X Esede33el mý nagh

ýga3fagonk : hogh mý 3wònkert

mý nagh batorfagonk : zent

fýadnak mý nagh týt3teffegonk:

halalonk””^{rol} ~~nak~~ mý nagh

remenfeghòkh X

Aldoth the **leg**h ihûfnak

daýkaýa : **zenth** athýanak

draga kench tartoýa : zent

leleknek o megh nýwgo3toýa

eýga3fagnak megh výlagofóýtoýa

X Scegel’ed megh **the** benned

bo3o bý3okot : engez3tel’ megh

es ew nag warafa **Dyczeked**//

yel angialý zekedben feraphý//

nocal zent zeretetydben kerw//

//binocnac nağ bwlczelege//

//ben zekefecnec nağ bwlcz

yteletýben **Read** neznech

zenteenec zêmeý ez wógiec//

nec keferwes zyney es ar//

wacnac nyomorwlt ehaý

bynes nepnec ohaito lelkeý

Esedezzel my nag ygaz//

fagwnc fok bynewncrwl

my nag batorfagwnc ze//

nth fyadnac my nag tyz//

teffegwnc halaloncrol mý

nag remenfegwnch **Aldot**

te leg **Jesufnac** daýcaýa

Aldot

te leg **Jesufnac** daýcaýa

Zent atiacnac draga kencz .

tartoia zent lelecne o nag

nwgóffaga ygazfagnac me//

gý wygaztaloya **Segellyed**

a3 **ap**ostolokot **for**deÿch
 ho33ank a3 martÿromokoth:
 tereÿch ho33ank a3 **conf**essio//
 //rokoth X **Dÿch**ofeghes
 zenteknek mondaÿ zenth
 haromfagnak nagh tÿtheq
 tanacÿ : **ap**ostoloknak zent
predicalaÿ : martÿromoknak
 nagh 3ok 'kyn **valla**ÿ X
Emleke33el angely efesröl :
emlekey33el Ewanak
 vethkeröl : **Emleke**33el a3
 nagh vÿ3 ö3önröl nyer
ÿrgalmath kegelmeth
 a3 nagh vr ÿftentöl X
Sÿradalmas nekönkh
 mÿ elethönkh : es mÿ//
 //nekönkh mÿ fok vetkezetönk
 rettenetes nekönk vethkezetönk
 ha te nem lees nekönk mÿ
 nagh sceghedelmonkh X
Arwafagnak kegÿes tap//
 //laloÿa : ö3wegeknek megh
oltalmazoÿa : zeghenÿeknek
 megh gä3dagheÿtoÿa : 3an//
 //kÿwetefeknek megh bodog//

meg te benned bÿzocat en//
 geztellyed meg az aposto//
 cat fordoÿcz hozzanc az con//
 felforocat mert czac te wağ
 my nag remenlegwnc **Dÿ**//
 czöfeges zentecnec mondaÿ
 zent harmonfagnac nağ tytkos
 tanachÿ apostolocnac predÿ//
 calläÿ martyromocnac ew
 fok keen wallaÿ **Emleke**zzel
 angialy effettröl emlekezzel
 adam nağ wetkerol emle//
 kezzÿel az nag wyz özenröl
 nÿer kegielmeth az nagy
 wr iftentöl SyradalmC
 nekwnc mÿ eletwnc yzamā//
 //do my fok wetkezetwnc rette
 //netes nekwnc nag effetwnc
 ha te nem leez my nağ fe//
 gedelmwnc **Arwafagnach**
 kegies taplaloia wegÿecnec
 meg otalmazoia zegenec//
 //nec meg gazdageytoya zam
 ky wetefnec meg bodogoito//
 ya Syrodalmas nekwnc
 Zyletefwnc feledelmes mÿ

//eÿtoÿa X Sÿradalmas

nekõnk 3wletetõnk : fwgelmes

fok hÿwolkodafõnk : rettenetes

nekõnk baÿ vÿwafõnk : ha

the nem lees nekõnk kegÿes

taplalõnk x A33onnÿonkh

3ephfeghes thwkwõre : **ferfÿak**//

//nak tÿ3tes gõ3zedelme : halot//

//taknak nagh hÿedelme :

õrdõgõknæk õ nagh tõredelme

X Rolad 3õlnak zenteknek

mondafi: 3enth haromfag//

//**nak** nagh tÿthcus tanacy:

apõstolonak zent predÿcalafi :

martÿromoknak dÿadalma//

//**faghÿ X Halottaknak**

megh 3abadeÿtoÿa : tõrokõk//

//nek megh nÿmoroÿtoÿa

keralÿoknak ÿo tanach

adoÿa magyaroknak **megh**

oltalmazõÿa : **X Ezt 3er3etek**

peftnek vaõsaban: vgÿan

ottan 3ent peter vlaÿaban :

3wleteth vtan el mwlt

ÿdõben: e3er õth 3a3 ees

nÿõlch eftendõben X

fok yzamatwnc rettenetes

nekwnc bay wywaffwnc

ha te nem leez mÿ nagy

taplalafõnc **Azzonÿocnac**

zeepfeges tÿkere fyryacnac

tyztes gÿzedelmé halottak

nac ew nag hyedelme õrdeg

õcnec ew nag teredelme **Ro**//

lad zollnac zentecnac monda//

fÿ zent haromfagnac na3 tyt//

kos tanachÿ apõstolocnac zent

predicallafÿ martÿromocnac

na3 fok weer hwllafÿ **Halot**

//tacnac meg zabadoitia

terekkecnec meg nyomoroÿ

toia kyralocnac yo tanacz

adoia 'magiarocnac megÿ

otalmazõÿa **Le3en** hala

az zent haromfagnach

azonkeppen az aldot ieful//

nac le3en hala az zyz mari

anac welen ezwen mynd az

bodogocnac Amen

Legen hala a3 zent három//

//fagnak: a33onkeppen a3

alldoth ihûfnak legen hala

a3 3ÿ3 marianak: velem

q3we mend a3 bodogoknak ily

Amen

**Peer-kódex: Andreas de Sasarhel
cantilenája a boldog szűzhöz**

Angeloknak nagfágws azzonya .

Wr ihufnak bodogfágws Annya :

meñorfagnak zephfeges || aytoya

paradychomnak vagh zeles kapuwya

Neked zolonk zyzeknek viraga :

mend zenteknek oly nagh vigafaga

angeloknak ǫ nagh tyztafaga

(paradychomnak) patriarchaknak ǫ nagh
dychǫfeghe

Dychekeyel angeli zekedben .

feraphynnak zenth zeretetyben .

kerwbynnak nagh bǫlchefegheben :

zekefeknek bǫlch yteletyben

**Thewrewk-kódex: Andreas de Sasarhl
éneke**

Angialocnac nagyfágos azzonya

wr iefufnak bodogfágos zent aña

menyorzagnach zeepfegǫs aytoya

paradiczomnac nag zelǫs capwya

Nekwd zoloc zyzecnec wyraga

myndzenteenec ew nagy wygafaga

angialocnac ew nag tyztafaga

patriarchacnac es nag warafa

Dychekeyel angialy zekedben

feraphynocal zent zeretetǫdben

kerw || binocnac naǵ bwlczefegheben

zekefecnec naǵ bwlcz yteletyben

Read neznek zenteknek zemey :
es veneknek keferwes zŵwey :
es arwaknak nyomorolth yhay :
bŵnŏffŏknek ohayto lelkey

Efedezzel my nagh ygazfagonk :
hogh my zŵŏnkert my nagh batorfagonk :
zent fyadnak my nagh tyzteffegŏnk :
halalonk-nak-rol my nagh remenfeghŏnh

Aldoth the legh ihufnak daykaya :
zenth athyanak draga kench tartoya :
zent leleknek ŏ megh nywgoztoya
ygazfagnak megh vylagofoytoya

Scegel'ed megh the benned (bozo) byzokot:
engeztel' megh az apostolokoth
fordeych hazzank az martyromokoth :
tereych hazzank az confessorokoth

Dychŏfeghes zenteknek mondafy
zenth haromfagnak nagh tythcus tanacy :
apostoloknak zent predicalafy :
martyromoknak nagh zok kyn vallafy

Emlekezzel angely efefiŏl :

Read neznech zentecnec zemey
ez wŏgiecnec keferwes zyney
es arwacnac nyomorwlt ehay
bynes nepnec ohaito lelkey

Effedezzel my nag ygazfagwnc
fok bynewncrwl my nag batorfagunc
zenth fyadnac my nag tyztesffegwnc
halaloncrol my nag remenfegwnch

Aldot te leg' Iefufnac daykaya ||
Zent atiacnac draga kencz tartoia
Zent lelecnc ŏ nag nwgoffaga
ygazfagnac megy wygaztaloya

Segellyed meg te benned byzocat
engeztellyed meg az apostolocat
fordoycz hazzanc az confessorocat
mert czac te wag' my nag remefegwnch

Dyczŏfeges zentecnec mondafy
Zent haromfagnac nag tytkos tanachy
apostolocnac predicalafy
martyromocnac ew fok keen wallafy

Emlekezzel angialy effetriŏl

emlekezzel ewanak vethkeról :
emlekezzel az || nagh vyz özönrol
nyer (yrgalmath) kegelmeth az nagh vr
yftentól

Syradalmas nekónkh my elethónkh :
es mynekónk my fok vetkezetónk
rettenetes nekónk vethkezetónk
ha te nem lees nekónk my nagh
fceghedelmónkh

Arwafagnak kegyes taplaloia :
özwegeknek megh oltalmazoya :
zeghenyeknek megh gazdagheytoia :
zankywetefeknek megh bodogeytoia

Syradalmas || nekónk zwletetónk :
fwgelmes fok hywaolkodafonk :
rettenes nekónk bay vywafonk :
ha the nem lees nekónk kegyes taplalonk

Azzonnyonkh zephfeghes thwkwöre :
ferfyaknak tyztes gözedelme :
halottaknak nagh hyedelme :
ördögöknek ő nagh tőredelme

emlekezzyel || adam nag wetkeról
emlekezzyel az nag vyz őzenrol
nyer kegielmeth az nagy wr iftentól

Syradalmas nekwnc my eletwnc
yzamando my fok wetkezetwnc
rettenet'es nekwnc nag effetwnc
ha te nem leez my nag fegedelmwnc

Arwafgnach kegies taplaloia
wegyecnec meg oltalmazoia
zegeneecnec meg gazdageytoia
zam ky wetefnec meg bodogoitoya

Syradalmas nekwnc || Zyletewnc
feledelmes my fok yzamatwnc
rettenetes nekwnc bay wywaffwnc
ha te nem leez my nagy taplalafonc

Azzonyocnach zeepfeges tykere
fyrfyacnac tyztes gyezedelme
halottaknac ew nag hyedelme
ördegöcnec ew nag teredelme

Rolad zolnak zenteknek mondafi :
zenth haromfagnak nagh tythcus tanacy :
apostolonak zent predycalafi :
martyromoknak dyadalmaffaghy

Halottaknak || megh zabadeytoya
törökőknek megh nyomoroytoya
keralyoknak yo tanach adoya
magyaroknak megh oltalmazoya :

Ezt zerzetek pestnek varofaban :
vgyan ottan zent peter vcayaban :
zwleteth vtan el mwltth ydöben :
ezer öth zaz ees nyolch estendöben

Legen hala az zent haromfagnak :
azonkeppen az aldoth ihufnak
legen hala az zyz marianak :
velem || özwe mend az bodogoknak

Amen

Rolad zollnac zentecnec mondafy
zent haromfagnac nag tytkos tanachy
apostolocnac zent predicallafy
martyromocnac nag fok weer hwllafy

Halot || tacnac meg zabadoitoia
terekkecnec meg nyomoroytoia
kyralocnac yo tanacz adoia
magiarocnac megy otalmazoya

Legen hala az zent haromfnach
azonkeppen az aldott iefusfnac
legen hala az zyz marianac
welen ezwen mynd az bodogocnac

Amen

Kódexet író kezek hangjelölései¹⁶

11.: A Peer-kódex előszavában található írásjel-táblázat a Mária-cantilenát lejegyző kéz jelhasználatáról -
kiegészített

hang	betű	
	általános	ritka
c	L	c, ch
cs	ch	c
g	g	g
gy	gȳ, gh, g	gi
i, í, j	ȳ	
k	k	c, ch, kh
ly	l', lȳ	
ny	ń, nȳ, n	
ö/ő	o	o
s	s	z, sc
u/ú	w, u, v	w
ü/ű	w	ú, w
v	u, v, w	

¹⁶ A Peer-kódex: a nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Argumentum, Budapest; 2000 és Thewrewk-kódex, 1531: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1995 kötetek alapján.

z	z	s
zs	z	

**12.: A Thewrewk-kódex előszavában közölt táblázat a cantilenát író kéz maitól eltérő hangjelöléséről -
kiegészített**

Hang	Betű
	Harmadik kéz
á	a, aa
c	cz, ch, (c)
cs	cz, ch
é	e, ee
gy	ǵ, gi, gÿ, gy, g
i	y, ÿ
j	i, ÿ
k	c, (ch)
ly	l', l''
ny	ñ, ny, nÿ, (n)
ö, ő	ew, eu, o
sz	z, (s)
u, ú	w, (u), (v)
ü, ő	w, (u), (v)

v	w, (u), (v)
---	-------------

A szövegben feltett szavak eredeztetése

13.: Etimológiai származtatások kronológiája (Benkő 1967)

dicső		
1343	OkISz.	Dychev
1350	KTSz.	dichev
1372/1448	JókK. 19	gyczeľeg
1416/1450	BécsiK. 131	diLq
1463	MNy. 23: 36	dichwuen
1518	SándK. 17	diččōules
1526	SzékK. 2	dǔččōľegheben
1617		dücsüicsd
dicsőség		
1350	KTSz.	dichev ľeg
dicsőség		
1372/1448	JókK. 44	gȳczewľeges
dicsér		
1372/1448	JókK. 36	gyczer, gȳczerem
1416/1450	BécsiK. 102	diLernèc
1510	MargL. 29	dychyrny

dicsekedik		
1372/1448	JókK. 31, 128	gȳczekedhetewnĳ, gȳczewĳkewgȳĳek
1416/1450	BécsiK. 115	diLèkedik
1552	Heltai: Dial. B7a	dichõkõdem
1604	MA	dũczekedem

diadalmas		
1518k.	PeerK. 335	dyadalmaffaghy

titok		
1350	KTSz.	titcon
1372/1448	JókK. 42	tȳtok
1416/1450		titk
tílt		
1195	HB	tilutoa
1372/1448	JókK. 109	megtylta

szín		
1195	HB	fcine
1476	OkłSz.	Makzywneu

1538	PestiN. L2	zjnyekrewl
1577	Tel: Evang. 1:89: NySz.	szenedet
1585	Cal. 346	Czinnel
1668	Matk: BCsák 445: NySz.	szinnyezeié

özvegy		
1302	OkISz.	Wzwegh
1372	JókK. 7	ezeugynek
1416/1450	BécsiK. 26	ozuèg
1560	GyöngySzt. 760	Oszüegh

ügy		
1213	VárReg. 151	Vyes
1350	KTSz.	ez ygnec
1416/1450	BécsiK. 171	ugnèc
1816	Gyarmathi: Voc. 94	vigy

éj		
1372/1448	JókK. 4, 74	Enek, evnek
1405 k.	Schl.Szj. 113	wzak
1416/1450	BécsiK. 150	ey

1485	OkISz.	eeth
1490	SzalkGl. 102	ynek
1506	Winkl.K 236	ewnek
1519	JordK. 391	eeh
1527	Heyd. 7	iy
éh		
1138/1329	MNy. 32: 132	Ehvdé
1315 k.	Gj. S.	ehezeu(cnek)
1372/1448	JókK. 106, 30	ehuel, ehyfeguel
1416/1450	BécsiK. 1	èhľég
1541	KazK. 111	effegnek
1565	Mel: Jóh. 69: NySz	ęség
1585	Cal. 509	éh
jonh		
1221/1550	VárReg. 221	Yhad
1300	ÓMS.	ivnhum, iumhumnok
1340	MNy. 63: 367	Johews
1355	OkISz.	Johhos
1359	MNy. 63: 367	Ihus
1372/1448	JókK. 13, 3	yohhom, yonhaban
1405	SchlSzej. 413	ioy

1417	Oklsz.	Johus
1456	Serm.Dom. 2: 58	ehal
1476	MNy. 20: 86	jöhodban
1485	Oklsz.	Ynhanak
1506	Winkl. 191, 213	enhom, Iuhodnak
1518k.	PeerK. 332	yhay

óhajt		
1416/ 1450	BécsiK. 92	ohaita
1517	DomK. 69	ohytvan
1527	ÉrdyK. 43	oyoytozafaat
1529	VirgK. 71	olhaytas
1550	Bat: KTud. 81 NySz.	ohétasokkal
1553	RMKT. 3: 14	ohút
1608	MA: Bibl. 5: 6 NySz.	óhayt
1617	Lép: PTük. 1: 325 NySz.	oháytvan

bízik		
1138/1329	MNy. 32: 131	Bizau
1372/1448	JókK. 44	byzýkuala
1372		byzodalmat

1535		bizton
1563		Býztoſſágom
bátorság		
1138/1329	MNy. 32: 132	Bahatur
1177/1202-3/15. sz	Györffy 1: 598	Batur
1180k / 12-13. sz	PRT. 8: 270	Buatir
1230	Györffy 1: 848	Baatur
1323	Görffy 1: 710	Bathorighaz
1372/1448		batron
1372/1448		battorſaganac
bosszant		
1416/1450	BécsiK. 113	bozonſa
1456	SermDom 1: 374	bozontho
1522	KeszthK. 147	bozwntaafrol
1532	TihaK. 189	bozzuntania
bosszú		
1211	Okl.Sz.	Boscu
1372/1448	JókK. 3	bozzoſagokual
1456	Serm.Dom. 1: 281, 2: 1, 341, 550	bozzu, bozo, buzzu, bozu, buzwýat
1510	RMNY. 2/2: 9	Bozywſſagath

1585	Cal. 1017[1015]	Bozzasag
bocsát		
1195k.	HB	bulſcaffa
1514	JókK. 7	boczata
1514	LobkK. 11	bachaffad
bú		
1138/1329	MNy. 32: 132	Buus
1300	ÓMS	buol
1416/1490	AporK. 6	bvzoltatnek
1527	ÉrdyK. 666	bozwltanak

vigasztal		
1372/1448	JókK. 1202	vÿgaſztalÿauala

világ		
1195	HB	vilagbele
1470	SermDom. 2: 356	velagban
	MTSz.	bilaâg, vëlág, vélág
világos		
1275	ÁÚO. 12: 157	Vylagus
1416/1466	MünchK. 24	vilagos

világosul		
1372/1448	JókK. 39	vilagoffolot
világosít		
1416/1490	AporK. 109	vilagofolatom
világosítás		
1493	FestK. 79	wylagofythafaawal

nyugszik		
1372/1448	JókK. 143, 3, 30	nyugoznakvala, nywgonnak, nugotlān
1416/1450	BécsiK. 64	megnugouec
1416/1466	MünchK. 65	ñugoggatoc
1456 k.	SermDom. 2: 277	el nuguzik
1495 e.	GuaryK. 79	ñugodnec
1531	TelK. 334	meg nem nyugozic
1541	KazK. 151	nuguek
nyugoszt		
1518 k.	PeerK. 332	megh nywgoztoya

segedelem		
1372/1448	JókK. 36-7	fegedelmeuel

1416/1450	BécsiK. 25.	fègèdèlm
1416/1490	AporK. 5.	zedelmem
1495	GuaryK. 117.	fegødelm
1513	NagyszK. 104.	fegedelmtől
1585	Cal. 240, 738 (ꝛ: 733)	Segedelem, segõdelõm
segél		
1372/1448	JókK. 7, 79.	zegellyuala, fegellenem
1416/1450	BécsiK. 166.	fègel
1467	MNy. 20: 85	fegyel'ied
1498/1630	MNy. 32, 53	fegillÿen

engesztel		
1416/1450	BécsiK. 12	èngèztèl
enged		
1195	HB	Engede
1416/1450	BécsiK. 9, 25	èngèduala, èngèdèlmèl

fordít		
1372/1448	JókK. 113	fordoÿtany
	MTSz.	fordittannyi

szégyen		
1152	Sztp. KritJ. 1: 28	Zegen
1216/1550	VárReg. 232.	Scegyun
1493k	FestK. 130.	zegyenwel
1495e	GuaryK. 83.	zegõn
1508	DõbrK. 83.	ziğenõl'enek
1517	DomK. 48.	meg zegenyevluen
1548	Szék: Zsolt. Szb: NySz	szigõnõltetnec
szégyell		
1372/1448	JókK. 50.	zegyenl'ýuala
1495	GuaryK. 47.	meg zegõnle
1510	MargitL. 51.	zegely
1528	SzékK. 344.	zegelle
1529	VirgK. 139.	meg zegenuen

szegény		
1138/1329	MNy. 32: 132	Scegun
1141-61/12. sz.	MKsz. 1829-3. 19	Scigina
1152	Sztp. KritJ. 1: 28	Zegen
1195	HB	ſcegin
1282/1351	MNy. 11: 26	Scegnýe

1416/1450	BécsiK. 7, 70	zègenekèt, zègèneknc
1416/1466	MünchK. 91	zègenecnc
1467	MNy. 20: 85	zegýenek
1475	MNy. 16: 15	zygen
1493	FestK. 143	zegeenfeegemnek
1521	MNy. 37: 204	zèghÿnyek
1552	Heltai: Dial. A2b	ǫzegény
1559	LevT. 1: 332	zèghw̃n
1564	Okl.Sz.	szigény, sziginy
1585	Cal. 787	zegony [ɔ: zegõny]
1602	Okl.Sz.	Szögén
1800	MNy. 49: 539	szegýén

gazdag		
1372/1448	JókK. 37	kazdag
1380	KönSzej. 76	Gazdak
1391	OklSz.	Gazdagh

esés		
1372/1448	JókK. 159	efefuel
eset		

1474	BirkK. 7	efetben
------	----------	---------

retten		
1372/1448	JókK. 44	rettenet
1416/1466	MünchK. 88	megreddène
1565	Mel: Jób. 18: NySz.	Meg röttentél
rettenetes		
1493 k.	FestK. 163	retthenetews

iszonyodik		
1372/1448	JókK. 12	y3anyöwdak
1506	WinklK. 324	yzamodeek
1526	SzékK. 10	yzhonyodas
iszonyandó		
1531	ThewrewkK. 80	yzmando
iszonyatos		
1590	Kár: Bibl. 1: 655, 619: NySz.	Iszszonyatos, Iszanyatosság
1592	C.: NySz.	iszonyatos

sír / siradalom		
1300 k.	ÓMS	fyron, fyrolm

1372/1448	JókK. 23	fíralmaff
-----------	----------	-----------

vív		
1349/1367	OkISz.	viadala
1395	BesztSzj. 185	Bayiuuag, Bayuiuas
1405	SchlSzj. 673	viuathlan
1518 k.	PeerK. 335	bay vywafonk
viadalom		
1513	NagyszK. 22	viadalmat

vét		
1138/1329	MNy. 32: 132	Weíteh
1211	OkISz.	Vitcus
1372/1448	JókK. 68	vetket
1416/1450	BécsiK. 34	vittéc
vétet		
1474	BirkK. 4	velfete
1524	MNy. 25: 67	el nem wythyk
1526	SzékK. 24	véétety
vétkezet		
1372/1448		vettkezetýt

vétkezés		
1470		vethkefezek

figyelem		
1416/1450	BécsiK. 294, 175	figèlmèznèc, Fügèmèièd
1590	Kár: Bibl. 1:250: NySz	fegyelmetesen
1664	MNy. 6: 165	fegyelemre
1668	NyF. 11.sz 67	figyelemre
figyelmes		
1527	ÉrdyK. 572, 345	fygelmefõn, fygelmefõeggel
1531	ÉrsK. 47	fygelmetõfõn

feled		
1195	HB	feledve
1416/1450	BécsiK. 181	èlfèlèdem
1524	MNy. 25: 68	el fellette
fél		
1135	OkISz .	fele
1300k	ÓMS	felleyn
1416/1450	BécsiK. 77	fèlèc
1490	Szalk-Gl. 183	fylthe

félelem		
1372/1448	JókK. 44	felelemuel
félelmes		
1416/1450	BécsiK. 154	felèlmès

hiedelem		
1416/1450	BécsiK. 23-4	hièdèlmèzère
1416/1490	Apork. 13	hyedelembe
1506	WinklK. 216	hyedelnekŵl
1508	NádK. 271	hyedemnekil
1512	WeszprK. 23	yedelmet
1527	ÉrdyK. 554, 656	hyhedelemnek, hyhedelmeket
1604	Ma	hiedelem

hivalkodik		
1416/1450	BécsiK. 323	Heiolkodic
1495 e	GuaryK. 94	heuolcodo
1513	NagyszK. 160	hiwolcodvan
1590	Kár: Bibl. 1: 643: NySz.	hiualkodasnac
1595	Ver. 69	Hevalkodas

hízelkedik		
1456 k.	SermDom. 1: 437	hízelkedeth
1495 e.	GuaryK. 7	hizǫlkǫdǫ
1527	ÉrdyK. 77	heezǫlkǫdǫk
1531	ThewrewkK. 99	hezelkǫdwen
1560	Gyöngy. Szt. 512	hyszelkódes

szerez		
1372/1448	JókK. 75	zerzete
1372/1449	JókK. 39, 130	zerzenek

Irodalom

Benkő Loránd (szerk.) (1967-1970-1976), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Benkő Loránd (szerk.) (1992), A magyar nyelv történeti nyelvtana. II./1. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Diós István (szerk.) (1993), Magyar katolikus lexikon. Szent István Társulat, Budapest.

Domokos Pál Péter (1979), Cationale catholicum. Szent István Társulat, Budapest.

Faller Jenő (1936), A Szt. Ferencesek elpusztult várpalotai rendházának története. Egyházmegyei Nyomda. Veszprém.

Faller Jenő (1933), Palota ostroma 1533-ban. Veszprém vármegye. 48. sz.

Farkas Vilmos (1971), Helyesírásunk hangjelölés-rendszerének története. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Galamb György (2009), A Huszita biblia és a ferencesek. Megjegyzések az első magyar bibliafordítás kérdéséhez. Egyháztörténeti Szemle, 10/2.

Gyöngyösi-kódex – Nyelvemléktár, Régi Magyar Codexek II. (1874), Magyar Tudományos Akadémia könyvtárusi hivatala, Budapest.

Hadrovics László (1992), Magyar történeti jelentéstan. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Hajnal István (2008), Írásoktatás a középkori egyetemeken. Gondolat Kiadó, Budapest.

Hajnal Mátyás szíves könyvecske * 1629, Bécs (1992), Balassi Kiadó, Budapest. (hasonmás kiadás)

Kenyeres Ágnes (szerk.) (1967), Magyar életrajzi lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kisdi Benedek (1671), Cantus catholici, régi és új, deák és magyar ájtatos énekek és litániák 1651. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

Kiss Jenő, Pusztai Ferenc (szerk.) (2003), Magyar nyelvtörténet. Osiris Kiadó, Budapest.

Kniezsa István (1952), Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Könczöl Imre (1977), Várpalota irodalmi kistükre. Várpalotai Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya, Várpalota.

Kuun-kódex (1979), Magyar Helikon. (hasonmás kiadás)

Kurcz Ágnes: Vásárhelyi András Mária-éneke In: A régi magyar vers (1979), Akadémiai Kiadó, Budapest.

Lelkes György (szerk.) (1998), Magyar helységnév-azonosító szótár. Talma Könyvkiadó, Baja.

Mészöly Gedeon (1936), A hit szó eredete és rokonsága. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.

Molnár V. József – Simon Györgyi (1980), Magyar nyelvemlékek. Franklin Nyomda, Budapest.

Oszkó Beatrix (2003). Kideríthető-e a Peer-kódex eredete? (doktori disszertáció). Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

Palacký, František (1984), A huszitizmus története. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Peer-kódex: a nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel (2000), Magyar Nyelvtudományi Társaság. Argumentum, Budapest.

Peer-kódex, Gyöngyösi-kódex, Thewrewk-kódex – Nyelvemléktár, Régi Magyar Codexek II. (1874), Magyar Tudományos Akadémia könyvtárai hivatala, Budapest.

Pozsonyi kódex – Nyelvemléktár, Régi Magyar Codexek XIII. (1885), Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Szabó Flóris (1989), Huszita-e a Huszita Biblia? Irodalomtörténeti Közlemények, 93. évfolyam 1-2 füzet

Thewrewk-kódex, 1531 (1995), A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

Vadai István, Vásárhelyi András Mária-énekének forrásáról (megjelenés előtt)

Varga Béla (szerk.) (1988), Veszprém megyei életrajzi lexikon. Veszprém Megyei Önkormányzat Közgyűlése, Veszprém.

Zaicz Gábor (szerk.) (2006), Etimológiai szótár. Tinta Kiadó, Budapest.

Zolnai Gyula (1894), Nyelvelméleteink a könyvnyomtatás koráig. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.